

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

TIDSSKRIFT FOR ARKIVFORSKNING

ARKIV

9. BIND NR. 4 · 1983

ARKIV udgives af Rigsarkivet og udkommer to gange årligt, forår og efterår. Abonnement koster 40,- kr. + moms årligt og tegnes ved henvendelse til Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, 1218 København K. (Giro 6 40 13 68). ARKIV redigeres af arkivarerne Harry Christensen, Hans Sode-Madsen og Erik Nørr.

VEJLEDNING FOR MANUSKRIPTFORFATTERE

Manuskripter sendes til ARKIVs redaktion. Ét eksemplar er tilstrækkeligt, idet det forudsættes, at forfatteren selv beholder en kopi. Redaktionen påtager sig i øvrigt intet ansvar for indsendte manuskripter, billeder m.v. Manuskripter skrives på A-4 ark med normal linieafstand og ca. 63 typeenheder pr. linie. Noterne skrives for sig og nummereres fortløbende. Forslag til evt. illustrationer og undertekster hertil vedlægges. Når manuskriptet er godkendt, og korrektur foreligger, kan rettelser mod manuskriptet, herunder udvidelse af tekst eller noter, ikke påregnes fulgt af redaktionen. Efter at rentrykning har fundet sted, får forfatterne tilsendt 25 særtryk af artiklen gratis, dog kun 5 særtryk af anmeldelser og notitser, der er anbragt under rubrikken »Orientering«. Større oplag af særtryk kan bestilles og leveres efter regning.

Forsidebilledet illustrerer et typisk kvindearbejde: at sørge for maden. Fadebursternen smager suppen til for at have den parat, til mændene kommer hjem fra marken. Kalkmaleri i Keldby kirke, malet kort før 1500 af Elmelundemesteren. Nationalmuseet fot.

TIDSSKRIFT FOR ARKIVFORSKNING

ARKIV

UDGIVET AF RIGSARKIVET

9. BIND

KØBENHAVN 1982-83

INDHOLD

<i>Poul Enemark</i> : En forvildet regnskabsstump. Fra kongeligt hofhold til adelig øksenhandel	128-136
<i>Erik Gøbel</i> : De algierske søpasprotokoller. En kilde til langfarten 1747-1840	65-108
<i>Vello Helk</i> : Om indsamling af nyere privatarkiver i Rigsarkivet	109-127
<i>Jens Holmgaard</i> : Kontraministeralbøgers ajourføring. En selvskabt plage?	171-176
<i>Grethe Ilsoe</i> : Ti års arkivlitteratur 1973-82	137-165
<i>Thelma Jexlev</i> : Kvinders arbejde på landet belyst ud fra regnskaber ca. 1500-1600	189-206
<i>Steen Ousager</i> : Nummerering af arkivalier – nu og i fremtiden	245-257
<i>Niels Petersen</i> : »Dansk arkivret«	29-47
<i>Peter Sørensen</i> : Samtidsforskningens gevinst ved arkivåbninger	207-219
<i>Anna Thestrup</i> : Rigsarkivet og centraladministrationen. Arkivtilsyn gennem 10 år	220-244
<i>Poul Thestrup</i> : Proveniensprincippet afskaffelse	166-170
<i>Dan Tørring</i> : EDB-arkivalier. Erfaringer og perspektiver	1-28
<i>Paul G. Ørberg</i> : Kirkebøger og arkiver. En aktuell kommentar	48-51
<i>Anmeldelser og orientering:</i>	
<i>Bjørn Westerbeek Dahl</i> : Fortegnelse over landkort over de fynske øer indtil 1970. 1-2. Dansk kartografisk selskabs publikation nr. 6, København 1979. (Lotte Dombernowsky)	61
Dansk arkivret. En berigtigelse (Inger Dübeck)	177-178
<i>Patricia Kennedy Grimsted</i> : Archives and Manuscript Repositories in the USSR: Estonia, Latvia, Lithuania, and Belorussia. Princeton 1981. (Sigurd Rambusch)	62-63
<i>Grethe Ilsoe</i> : Dansk arkivbibliografi. (Tove Elklit)	258-259
<i>Harald Jørgensen</i> : Thi kendes for ret. Studier i de civile københavnske domstoles historie ca. 1660-1919. Administrationshistoriske studier. 1980. (Margit Mogensen)	53-58
<i>Alfild Nakken</i> : Prestearkiver i Statsarkivet i Oslo. Østfold fylke. Oslo 1981. (Edwin Torkelsen)	178-183
Norsk Arkivseminar 1980. Rapport. Oslo 1981 (Norsk Arkivforum nr. 3). (Paul G. Ørberg)	63-64

Private forenings- og institutionsarkiver i Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele. (Foreløbige arkivfortegnelser udgivet af Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele). Åbenrå 1982. (Vello Helk).	187-188
<i>Karsten Thorborg (ed.):</i> Hørup i breve og digte. Breve, digte og litterære prosastykker til belysning af Viggo Hørup og hans kreds. 1981. (Sigurd Rambusch).	59-60
Verzeichnis der schriftlichen Nachlässe in deutschen Archiven und Bibliotheken. Bd. 1. Die Nachlässe in den deutschen Archiven (mit Ergänzungen aus anderen Beständen). Bearb. v. Wolfgang A. Mommsen. Bd. 2. Die Nachlässe in den Bibliotheken der Bundesrepublik Deutschland. Bearb. v. Ludwig Denecke und Tilo Brandis. Boppard a. Rhein 1981-83. (Vello Helk).	183-186

Rettelse:

S. 121 linie 17: familiebreve skal være facsimilebreve.

Kvindens arbejde på landet belyst ud fra regnskaber ca. 1500-1600

Af Thelma Jexlev

Artiklen gengiver en forelæsning fra et kvindehistorisk seminar på Københavns Universitet september 1982, hvis hovedtema var kvinders arbejde og sociale vilkår specielt i middelalderen. Artiklen bygger udelukkende på arkivmateriale i Rigsarkivet, men for ikke at glemme, at der i vore senmiddelalderlige kalkmalerier findes en anden, samtidig kildegruppe til oplysning om kvindearbejde, er den illustreret med nogle eksempler fra Nationalmuseets billedsamling. Motiverne hentes både fra Det gamle og Det nye Testamente, og et af de oftest forekommende er Adams og Evas jordeliv efter syndefaldet.

Thelma Jexlev har siden 1962 været arkivar i Rigsarkivet, hvor hun de senere år især har beskæftiget sig med Middelaldersamlingen og ældre regnskabsarkivalier.

Arkivmateriale til landbokvindens vilkår

Dansk kvindeforskning er endnu ikke trådt ud af sine børnesko, derfor er det nok sundt, inden vi kaster os ud i alt for vidtløftige teoridannelser at se på, hvilke konkrete oplysninger, der kan trækkes ud af det forhåndenværende skriftlige kildemateriale.

Bortset fra Kong Valdemars jordebog fra midten af det 13. årh. og Roskildebispens jordebog fra 1370'erne¹⁾, som begge er andet og mere end, hvad vi normalt forstår ved en jordebog, så er det jo sørgeligt lidt vi i Danmark har bevaret af regnskabsmateriale fra middelalderen. Vi savner i høj grad multi-data til brug ved demografiske og socialhistoriske undersøgelser. Indtil slutningen af 15. årh. begrænser det sig til nogle få kirkeregnskaber og enkelte regnskabsoplysninger af forskellig slags. Men der skal ledes med lys og lygte for ad denne vej at få noget at vide om kvinders deltagelse i erhvervsliv og produktion. Fra Christian 1.s tid har vi bevaret den enestående række Skovklosterregnskaber fra årene 1467-81²⁾, som nok kunne give stof til adskilligt flere analyser end de allerede foretagne – men så længe de ikke er udgivet, vil en undersøgelse fra et kvindehistorisk udgangspunkt næppe lønne sig.

Når vi nærmer os år 1500 vokser det bevarede regnskabsmateriale pludseligt voldsomt – både i omfang og alsidighed. Der er ikke blot *jordebøger*, f.ex. fra Tommerup (Tommarp) kloster o. 1480, København 1492, Esrom kloster 1497 og Lundenæs 1498³⁾ og *jordebogsregnskaber* som Agnete klo-

sters 1508-15⁴⁾, men også dronning Christines *hofholdningsregnskaber*⁵⁾, *toldregnskaber* fra Falsterbo 1494 og en række fra Ribe, Kolding og Ålborg fra begyndelsen af det 16. årh.⁶⁾, *gilderegnskaber* især fra Flensborg, Roskilde og Ålborg⁷⁾ samt diverse regnskaber og regnskabsbrudstykker af såvel privat som offentlig proveniens.

En del af dette sidste materiale er udgivet spredt rundt i Danske Magazin og andre periodica samt i Kildeskriftselskabets serie *Danske middelalderlige regnskaber*⁸⁾, som desværre har været gået i stå i alt for mange år.

Når vi har passeret år 1500 dukker en anden værdifuld kildegruppe til belysning af produktion og samfundsliv op, nemlig *bytingsbøger* og *rådstueprotokoller*. Deres indhold af regnskabslignende materiale er dog begrænset, kun fra Malmø har vi *skifter* og *boopgørelser* tilbage til 1530'erne. Dette materiale bør afgjort benyttes sammen med egentlige regnskaber som de få eksisterende *kæmnerregnskaber*, de nævnte gilderegnskaber og andre regnskaber til belysning af købstadforhold. Utvivlsomt vil det for det 16. årh. være muligt at nå frem til et langt mere facetteret billede af kvindernes økonomiske vilkår og arbejdsforhold i byerne end på landet, som den følgende fremstilling er koncentreret om.

For landboforholdene gælder langt ned i tiden, at vi nok kan lære de ydre rammer at kende, men at oplysningerne om dagligdagen for det store flertal af befolkningen: bønder, husmænd og landhåndværkere er meget sparsomme.

Noget kan vi dog få at vide gennem en nærlæsning af først og fremmest *lensregnskaberne*⁹⁾, idet en sammenligning af indtægsregnskaber og jordebøger suppleret med restanceregistrene viser noget om fæsternes evne til at overholde betalingen af deres landgilde- og arbejdsforpligtelser. Lensregnskaberne giver os også en mængde oplysninger om landsbyhåndværk og -håndværkere. Dette område synes at have været meget mere nuanceret, end man får indtryk af gennem købstædernes laugsbestemmelser og stræben mod handelsmonopol.

Kvindernes plads i landsbysamfundet har utvivlsomt været mere aktiv end, hvad vi finder udtrykt i de skriftlige kilder, og arkæologisk set er perioden fra middelalderens slutning og frem til industriarkæologiens begyndelse jo stort set et umådeligt hul.

I de relativt få tilfælde, da det før ca. 1500 kan konstateres, at landgilden og andre ydelser betales af kvinder, er dette kun et *indicium* for, at fæsteren er en kvinde, manden kunne jo være i udbud dvs. gøre soldatertjeneste eller på anden måde være forhindret. Men når man også i de ældre jordebøger forud for den tid, da man kan regne med, at livsfæstet/arvefæstet var blevet den almindelige fæsteform, finder forholdsvis det samme antal kvinder som i jor-

debøgerne ned gennem det 16. årh., må dette opfattes som *bevis* på, at kvinder både aftaleretligt og i praksis havde mulighed for at indgå selvstændige fæsteforhold.

I Tommarp klostres jordebog er der ingen risiko for, at nogle navne refererer til selvejere i stedet for fæstere – et problem, som ikke er umiddelbart gennemskueligt i kronens jordebøger. Der forekommer ikke mange kvinder, men de er der. Af 90-100 navne er der tre kvindenavne, oven i købet er det allerførste navn en kvinde, Mette Ingemans i Virestad. I denne by har klosteret 17 bønder, og endnu en af dem er en kvinde: Kirstine Esberns. De to kvinder sidder på lige så store og gode gårde som mændene og har samme hoveri-forpligtelser, som kvinderne må lade deres karle udføre. Det er næppe tænkeligt, at et datidigt landbrug kunne fungere helt uden mænd.

Men at der er langt mellem de kvindelige fæstere, fremgår af, at der ingen forekommer i alle de andre landsbyer, før vi når frem til selve Tommarp og finder Bente Mortens, som imidlertid er slettet, hvilket nok betyder, at hun er død eller har opgivet fæstet, men at den nye fæsters navn endnu ikke er kendt.

Forholdene på Esrom klostres gods

Cistercienserklosteret Esrom ejede i Lyng-Kronborg, Holbo og Strø herreder omfattende godskomplekser, hvoraf store dele gik tilbage til 12. årh. Det er karakteristisk for de ældste landklostre, at deres ejendomsbesiddelser ofte omfattede hele landsbyer. I Esrom klostres jordebog 1497 mærkes dette endnu tydeligt, og det er almindeligt, at der foruden den enkelte fæsters landgildeydelse er anført en fælles sommer- og vinterskat for hele byen. I denne jordebog møder vi første gang et omfattende og specialiseret *hoveri*, der oftest er ens for samtlige fæstere i en landsby uanset forskelle i deres landgildeydelse.

Fæsternes navne er ikke anført overalt, men af de godt 180 navngivne personer er 5% kvinder. Horneby i Hornbæk s. består af 10 bebyggelsenheder. Først nævnes smedegården og til sidst en anden gård med en beskeden pengeafgift + to harvedage samt en lille gård, som beboes af Mikkel Kedelbøder – også med pengelandgilde. Ind imellem opregnes de 7 lige store gårde med kornlandgilde (rug og byg) samt småredler. I en af dem bor Kirstine Lasses. Afstanden fra klosteret er ret stor, så i stedet for hoveri skal landboerne yde to tene vægegarn og til påske 20 æg. Denne ordning var nok favorabel for en kvindelig fæster, da både spindearbejde og fjerkræavl hørte til kvindernes domæne.

I nabobyen Hornbæk nævnes fæsternes navne desværre ikke. Det ville ellers have været spændende, om der var kvinder iblandt, for landgilden er udelukkende en td. fisk pr. gård.

I Horserød ejede Esrom ca. halvdelen af byen, 4 ens gårde, hvoraf Signe havde den ene og måtte ligesom sine mandlige kolleger udover rug, byg og havre samt småredsler yde såvel 3 pløjedage samt 6 høstdage, gæsterihavre og to tene garn, mens en gårdsæde slap med en ten. I Tikøb s. er der en række enestegårde og huse, som yder to til tre skilling grot, bl.a. Pernille i Busserup.

Torperne i Tikøb og Asminderød sogne er normalt delt op i 2-4 brug, nogenlunde svarende til antallet af gårde 1688. Af det enkelte brug ydes 2 eller 3 sk. grot, dvs. 18 eller 27 sk. Karine Ødges i Langstrup er ene om at betale en lodig mark (45 sk.), så hendes gård må være større end de andre. Ud fra jordebogen skulle man tro, at Langstrup var en enestegård, men i 1688 er Langstrup en stor landsby på 17 gårde med tilsammen 116 tdr. htk., så hvis stednavnet er korrekt, kan Esrom kun have ejet en beskedent del. Det mærkelige er, at der ingen adkomst kendes på Langstrup, mens flere breve o. 1300 omtaler en gave på en mark og to ørtug skyldjord i Langerød, også i Asminderød s. Langerød nævnes til gengæld ikke i jordebogen, så der kan være tale om en fejlskrift. I så fald har man i 200 år opretholdt dette gods som en enhed, mens det i 1688 er opdelt i tre mindre gårde.

Der synes ikke at have været nogen hindring for at en kvinde kunne udøve møllervirksomhed, for i Hanebjerg mølle (ved Nøddebo) sad Mette Jensens med den for møllere sædvanlige landgilde på 6 pd. mel.

Berite Andersens nævnes som nr. 2 af 15 bønder i Uvelse, der nok har ens ydelser, da de ikke er specificeret.

Hallendrup i Esbønderup s. er i matriklen 1688 kun én gård, men har 3 fæstere 1497, Hans Bonde yder kornlandgilde og hoveri, Saxe Skrædder smørlandgilde, hoveri og gæsteri, mens Elne Mortens kun yder 3 sk. grot. Værdien af hendes landgilde er næppe mindre end de to andres, men hun slipper altså for hoveri. Kan det mon skyldes, at hun er kvinde? – eller er det blot en tilfældighed, at hun har det hoverifrie landbrug?

14 bønder i Vejby (1688 har byen 16 gårde) giver meget varierende kornydelse, en enkelt betaler smør og til sidst nævnes Herman Nielsen og Anne Lasses med ret betydelige kornafgifter af øde jorder. Er de mon hver for sig aftægtsfolk, der for egen regning har fæstet øde jorder, eller bor de i afgiftsfri huse? Heller ikke her synes den kvindelige fæster at tilhøre et socialt ringere lag. Anne Lasses ydelse er den samme som Oluf Andersen giver af klostrets jord i Bannebjerg, hvor klostret har en fjerdedel; 1688 er Bannebjerg en gård med 16½ td. htk. Jordebogens oplysning om Bannebjerg er udførligere end

Huslig idyl. Konen (Eva) har travlt med at spinde på sin ten, men har samtidigt vuggen stående inden for rækkevidde. Adam og Evas jordeliv på korets nordvæg. Ørum kirke, Bjerge b. (Vejle amt). Nationalmuseet fot. Det af rankeværk smukt indrammede billede har ikke tidligere været publiceret.

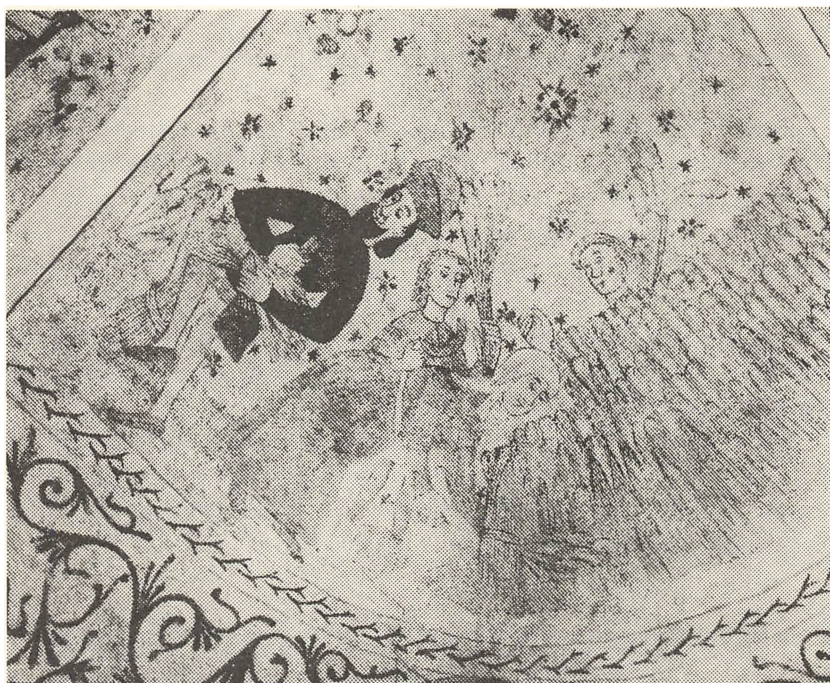
normalt, dog oplyses der intet om, at Oluf Andersen ikke er alene om fæstemaal, men her er det så heldigt, at fæstebrevet er bevaret¹⁰). 9. maj 1494 lejede Oluf Andersen i Bannerup sammen med sin datter Anne al klostrets jord = 1/4 af Bannerup bortset fra Valby kirkes jord, »på det vilkår at jeg og min datter Anne årligt skal yde 1 p. byg. Vi har ingen ret til at pantsætte, sælge eller afhænde noget af jord og grund, som når vi begge er døde skal falde tilbage til klostret.«

Lundenæs len

Fra året efter Esrom klostres jordebog er der bevaret en jordebog for det vestjyske len Lundenæs. Hertil hørte krongodset i 4 herreder, men kun for de to: Hammerum og Bølling, er personer og afgifter specificeret. Kvindeprocenten er høj, men man må regne med, at det i visse tilfælde drejer sig om selvejere. I Hammerum herred nævnes 3 kvinder og ca. 40 mænd, mens der i Bølling herred er 12 kvinder og ca. 120 mænd – 10% er meget højt. I en af landsbyerne nævnes endog 3 kvinder efter hinanden¹¹).

Datidens måde at benævne kvinderne på er at anføre fornavnet + et mandnavn i genetiv, f.ex. Maje Jenses, hvilket er den normale form for omtale af gifte kvinder – i almindelighed drejer det sig i jordebøgerne om enker. Det gælder nok også de tilfælde i Lundenæs, hvor der i stedet for mandens navn + genetiv skrives Mette Madskone, Maje Laskone, Maje Anderskone og Maje Niskone. Maje synes at være det altdominerende kvindenavn i Lundenæs len. I enkelte tilfælde anvendes den almindelige patronymikonform parallelt med mændenes navneform, f.ex. Karen Jepsdatter og Mette Mikkelsdatter. Kan der evt. være tale om ugifte kvinder? Der er også et enkelt eksempel på, at man nøjes med fornavnet. Her som eksemplet med Signe i Esrom klostres jordebog drejer det sig om et sjældent forekommende nordisk navn: Ingæ – der i Vestdanmark næppe kan optræde som mandnavn.

At gifte kvinder også i Vestjylland ret hyppigt anvender patronymikonformen fremgår bl.a. af *Niels Clementsens* velbevarede arkiv¹²). Han var uhyre foretagsom både for egne midler, som havde en evne til stadig vækst, og med hensyn til at udnytte sin stilling som lensmand til egen fordel. Det siges om den noget senere rigshofmester Peder Oxe, at han skabte sin rigdom ved at handle med enker og faderløse. Noget tilsvarende kan påvises om Eggert Frille midt i det 15. årh., og den gode Niels Clementsen kan heller ikke ganske frikendes. Der forekommer et betydeligt antal kvinder blandt de personer, der pantsætter eller/og sælger jordegods til ham, ligesom adskillige skyldnere i hans gældsøger er kvinder. Pante- og skødebrevene har jo en mere udførlig (og evt. mere omhyggelig) formulering end jordebogsnotitser, og der findes i

*Kvindens deltagelse i høstarbejdet.
Rinkaby k., Villands h. Skåne. Nationalmuseet fot.*

samme geografiske område som Lundenæs len adskillige eksempler på kvinders brug af patronymikon: Marine Christensdatter, Jens Knudsens enke, sælger 1489 to gårde i Hjern h., i 1501 pantsætter Alhed Lavesdatter, Henrik Valstrups enke, en gård i Hjern h. hhv. for 100 og 120 mark – der er altså tale om betydelige pantsummer. Birgitte Knudsdatter, der i 1504 pantsætter en gård i Houbjerg h., er nok også enke. Pantebreve vil ofte være et camoufleret salg for at undgå pligten til at tilbyde jorden til slægtninge. I flere tilfælde følges pantet op af et senere salg. De nævnte kvinder og andre, som forekommer i dokumenterne, tilhører fortrinsvis lavadelen, men der er utvivlsomt også selvejerbønder blandt dem.

I gældsøgerne er kvindernes typiske gældspost den, at de skylder penge for noget indkøbt klæde. Det er jo en normal kvindes rolle at sørge for familiens påklædning, men ind imellem findes der i gældsøgerne små øjeblikksbilleder, der viser, at det af og til var kvinderne, der måtte klare ærterne, når mændene havde båret sig tåbeligt ad. Under Ulfborg h. anføres, at Hans Bramsens hustru i Husby skylder 26 mk., som hun lovede at betale for den voldsdom, der overgik hendes mand i Varde, yderligere 15 mk. for gården,

og fordi han slog Cecilie Krog. Senere er tilføjet, at de 26 mk. er betalt. Hvordan det gik med de 15 mk. – og med ægteskabet – melder historien intet om.

Også for de højere sociale lag kunne det knibe at få gæld betalt, men der må vel have været en vis sikkerhed for pengene, når Niels Christensen overlod dem luksusvarer på kredit, bl.a. fik fru Tora (Hvas) enke efter hr. Erik Eriksen (Løvenbalk) i flere omgange bragt vin for 20 mk. Hendes søn Gert Eriksen på Avnsbjerg havde ikke råd til luksus, men måtte låne penge for at kunne give sin kone en skikkelig begravelse. En adelsfrøken købte 12 alen sort leidisk klæde og betalte de 6 alen med en skimlet fole, men måtte skylde for resten. Der er også omfattende salg af klæde til priorinden i Ring kloster og flere af klosterjomfruerne.

Enkelte tilfælde af stedsmål forekommer. Bodil Severins i Støvring h. ved Randers skulle betale 30 mk. penge og 2 øksne for gården, men måtte have en mand (mandlig slægting?) som garant. Gældsboøgerne fortæller lidt om kvinders handlefrihed, men næsten intet om deres arbejde.

Lensregnskaberne jordebøger og forskellige regnskabsposter

Som det fremgår af de nævnte eksempler er *jordebøgernes* oplysninger om kvinders arbejde og andel i produktionen både relativt og absolut få og spredte. Desværre, for jordebøgerne er den regnskabsgruppe, hvoraf flest er trykt, og som for de utryktes vedkommende er lettest at gå til¹³⁾.

Jordebøger i almindelighed kan betragtes som bilag til hovedregnskabet – ganske vist den vigtigste og bedst bevarede bilagsgruppe. I andre former for bilag, ligesom i selve regnskabet, forekommer kvinderne hyppigere – særligt hvis man koncentrerer sig om bestemte indtægts- og udgiftsposter.

I indtægsrubrikkerne er der især to grupper, hvor vi møder kvinderne, begge steder dog i en passiv rolle. Det gælder *sagefald* (dvs. retsbøder) og *forlov*, der oftest er afgift for at føre arv ud af lenet.

Retsbøderne gælder forseelser som tildeling af sår under slagsmål, ulovlig skovhugst og *lejemål*, der dækker enhver form for ulovligt samleje, mens her normalt kun anvendes i forbindelse med ægteskabsbrud. Mange af *sagefaldsposterne* har formen »Af Hans Jonsens dreng (dvs. karl) i Kalby for en pige sst. han belå, 4½ mk.« el. »Af Hans N i Vridsløse for en pige han belå 2 tdr. havre«. Denne passive kvinderolle kunne højst føre til en produktion af uønskede »horeunger«. Pigens eneste trøst var, at hun normalt slap for personligt at betale bøder, men til gengæld måtte stå åbenbart skrifte i kirken.

Folk i datiden var nok mere mobile end vi almindeligvis forestiller os. På Sjælland satte vornedskabet ret snævre grænser for mændenes flytten om-

kring – i alt fald uden for godset eller lenet. For kvinder gjaldt der derimod ingen begrænsninger, og hvis de blev gift med en mand i nabobyen eller –sognet, betød det ofte et andet administrationsområde. Det er sikkert forklaringen på, at der i forlovsrubrikkerne nævnes forholdsvis mange kvinder, som betaler for retten til at føre deres arv ud af lenet. Men det er jo igen en passiv kvinderolle, blot vidnesbyrd om kvindernes eksistens og en vis mobilitet hos dem.

Under *gårdfæstning* eller *stedsmål* træffer vi kun sjældent på kvinder. Det hænger måske sammen med, at det efterhånden blev almindeligt, at enken kunne beholde gården uden ny fæsteafgift. Rundt i de forskellige indtægtsrubrikker på rug, byg, havre, svin, får, gæs og høns samt penge møder vi da disse enker. Det umiddelbare indtryk er, at de var lige så gode betalere som mændene.

Chancen for at træffe kvinder i en aktiv arbejdssituation er størst i udgifts-rubrikkerne, dels i årsløn til gårdens folk, der altid omfatter fadepurskvinder og mælkedejere. Dernæst træffer vi kvinderne under »Diverse udgifter«. De får betaling for leverancer af varer, dels sådanne som de må formodes selv at have fremstillet, dels kramvarer m.v.

Arbejdet året rundt på Ringsted kloster

Senest ved midten af 16. årh. gik de store klostre over til at blive forvaltet som verdslige len, men de bevarede undertiden nogle af deres gamle forpligtelser, f.ex. at tage imod rejsende og at holde skole. Samtidigt gjaldt det for alle len indtil begyndelsen af 17. årh., at både de hoveripligtige bønder og andre der arbejdede på lenslotten eller -gården skulle bespises. Den udgift, der var forbundet hermed, er der oftest gjort omhyggeligt rede for i særlige *udspisningsregistre*. Desværre ophører udspisningen de fleste steder omtrent samtidigt med, at vi har bevaret lensregnskaberne nogenlunde intakt. Blandt de len, der uvist af hvilken grund har undgået de store rentekammerkassationer, er Ringsted klostrets len. Herfra er der bevaret regnskaber med omfattende *ugekostregistre* tilbage til 1560'erne. De har været grundlaget for Rise Hansens undersøgelser af hoveriets omfang¹⁴). Det værdifulde ved denne undersøgelse er, at Rise Hansen ikke som andre landbrugshistorikere nøjes med at publicere sine resultater, men udgiver selve materialet, in casu de bevarede udspisningsregistre fra Ringsted i tidsrummet 1570-1620.

Rise Hansen kommer også ind på spørgsmålet om kvindelig arbejdskraft, som umuligt lader sig oplyse statistisk, da de konkrete omtaler af kvinders deltagelse i arbejdet er alt for få. For de hovgørende nævnes sjældent køn eller social placering i bondesamfundet, og der er intet bevis på, at kvinderne

deltog i det normale hoveri. Derimod omtales kvinder ved arbejdet med at hegle hør og i enkelte andre tilfælde af unormalt hovarbejde. Med tanke på hertugen af Berrys fint illustrerede kalender og andre senmiddelalderlige månedsbilleder kunne man vente at det var kvinder, der rev hø og bandt korn, og det var det måske også, kilderne tier blot derom. Muligvis var kvinder i almindelighed fritaget for hoveri endnu ned i det 17. årh., til gengæld måtte de nok i stigende grad deltage i markarbejdet på den egne bedrift, efterhånden som mandens hoveripligt voksede. Dertil kom i alt fald for de unge og yngre mænd risikoen for at blive taget til soldat.

Det er muligt, at kvinderne har deltaget i dele af høstarbejdet og hjulpet til med at plukke humle. I alt fald har de været med til at bearbejde hørrønnen, til visse rengøringsarbejder, til at skolde gæs og desuden andet arbejde, som fulgte af de store slagtninger.

Mens -mand/-mænd næppe har kunnet omfatte kvinder, kunne »folk« nok betyde begge køn. I mange tilfælde er det dog tydeligt, at der menes mænd. Således tales der i maj 1570 om »harve-folk«, »plovfolk« og folk som agede tørv og møg. Gårdmændene, som har hjulpet i humlehaven, har sikkert skullet sætte stænger op. I juni-juli omtales »lemænd«, som slår, mens det er »folk«, der river og ager høet og binder havren. I august er det »mejere«, der mejer byggen, mens »folk« eller »bindefolk« binder den, og »karle« mejer boghveden. »Folk« ager hø hjem, river hø og plukker humle i september, mens »plovfolk« og »folk til at harve« tager fat i oktober.

I marts 1571 hugger »karle« og »tjørnemænd« tjørne; karle og folk ager stene og sand, og folk lægger grøntfoder, mens en karl hjælper humlemanden. Der er desuden en karl til at hjælpe smeden og karle til at grave; i april pløjer folk, og folk hjælper til i humlehaven, mens andre folk pløjer eller ager tjørne. Denne beskrivelse synes udelukkende at regne med mænd. Andre år hører vi om »plovmænd« og »plovdrenge«, »såmænd«, »tjørnemænd« og »tærskemænd«.

I juli 1576 optræder der 2 »grynkvinder« i 2 dage. I samme uge var der 12 personer, der lugede kål 1 dag. Deres køn angives ikke, men på samme tid i 1585 var det 20 *kvinder*, som lugede kål; de fik kun 1 måltid dagligt, mens de 12 i 1576 fik 2 og grynkvinderne endog 3 (ligesom fangerne – der er i regnskabet ofte anført 1 fange hele ugen = 21 måltider). Ugedagsmænd, hvis arbejde sjældent er specificeret, fik som regel kun et måltid dagligt, mens der for meget af det specificerede arbejde dog ydedes to måltider. Betalt arbejdskraft som f.ex. de 3 ålefiskere hele ugen og 1 tømmermand hele ugen fik 3 daglige måltider – også om søndagen, men da skulle der måske også arbejdes. Det har formodentlig været delvis kvindearbejde at fremskaffe al den mad, men det melder regnskaberne intet om, og der tales oftere om

Kvinder ved arbejdet. Den ene sidder med det store vævesværd, den anden er beskæftiget ved tenen. Men ak – de burde ikke arbejde for det er søndag. Oppe i venstre hjørne kigger djævelens fod frem. Han skriver på sin tavle »I glemmer, jeg gemmer« – selv den mindste synd vil ikke blive glemt. Rørby k., Ars h. (Holbæk amt). Nationalmuseet fot.

Dette nyafdækkede kalkmaleri er netop blevet udførligt beskrevet af Henrik Græbe og Peter Ballingtoft i Nationalmuseets Arbejdsmark 1983.

kokke og kokkedrenge end om kokkepiger.

I september 1576 var der 146, som plukkede humle og ugen efter 86 i 2 dage. Da der samtidig var 80, som »gjorde hø« i 2 dage foruden et mindre antal til forskellige andre arbejder, virker det som om kvinderne må have deltaget i humleplukningen. I samme uge var der nemlig 60 af klostrets bønder, som fik tid til at komme og aflevere deres landgilde (Mikkelsdag) og derfor modtog et måltid mad. Ugen efter var tallet på landgildeydere 38, og meget over 100 bønder havde klostret næppe.

I oktober begyndte de store slagtninger, nu måtte også kvinderne tage fat, 2 slagterkvinder var beskæftiget hele ugen og fik 3 måltider dagligt og 6 kvinder skoldede gæs en dag. Det var ikke så anstrengende, så de fik kun de sædvanlige to måltider. Slagtningen fortsatte, en uge i november er 2 kvinder beskæftiget i 3 dage (samtidigt var der 2 slagtere i 4 dage).

Ud på vinteren var det tid at bearbejde hørren, så man antog 4 kvinder til at skætte hør og hamp, hver i 4 dage den første uge og 3 den anden.

I april kunne lenets faste stab ikke overkomme grynmalingen, så man måtte have yderligere 2 kvinder, som malede gryn i 2 dage.

Regnskabet for 1585/86 er nok det mest detaljerede. Der tales om bønder, der kørte sild fra København og fra Skelskør, en dreng, som drev møllevoggen hele ugen, 1 karl, som hjalp smeden, 4 karle, som bar øl, 2 tørvegravere, som skar brændetørv, to savskærere, 15 som satte planter en dag og 16 som vandede planter. De sidste kunne jo meget vel være kvinder, men det siges der intet om, derimod at der var en kvinde, som hele ugen blegede lærred og det fortsatte hver uge til langt hen på sommeren. I maj var det også tid at tage sig af fårene: 8 kvinder vaskede dem, og 7 klippede dem. Tre uger af juni lugede hhv. 12, 24 og 12 kvinder hør, og i juli måtte man antage 20 kvinder til at luge kål. Mon ikke der også var kvinder blandt de 350 »rivefolk«, som rev hø hen mod slutningen af juli – så mange mænd kunne lenet næppe mønstre. Den sidste uge af juli må 20 ruske hør; det er rimeligvis kvinder, for ugen efter er der 80 kvinder, som rusker og river hør, mens karlene kører det til åen og sænker det i vandet. Den næste uge tager 20 kvinder hørren op af »sænken« for 14 dage senere at »bryde« hørren. Dette arbejde varede i 3 uger, og så var det tid for høstklipningen af fårene. Hertil havde man brug for 10 kvinder. I september havde man 30 kvinder til at skætte hørren. Fra oktober var slagtningen i gang, som foruden en »slagtermand« beskæftigede 2 »slagterkvinder« hele ugen i de følgende 9 uger. Desuden havde man 5 kvinder til at gøre fåreklipningen færdig; og 20 kvinder skoldede gæs.

Helt ind i januar var der behov for slagterkvinder enkelte dage. Da man i februar 1586 skulle sende gryn til Københavns slot, måtte man antage 2 kvinder til hjælp i 3 uger; man skulle nemlig levere hele to læster. Derimod er den »væver selvanden«, der forekommer i de følgende uger nok 2 mænd, ellers ville de snarere være omtalt som 2 »væverkvinder«. I april var en kvinde 2 hele uger beskæftiget med at binde garn til klostrets vod, men det siges ikke, om de 12, som valkede dynevår, var mænd eller kvinder. Rise Hansen tror, det er kvinder, jeg tvivler, valkning var jo et hårdt arbejde.

I sommeren 1607 ventes der kongebesøg, så en kvinde må i 2 dage skure og vaske i sølvkammeret.

Dermed er de arbejdsområder udtømt, hvor kvinder udtrykkeligt er

Eva som flittig kone optaget af at spinde, men samtidig omgivet af sin store børneflokk.

Nådebo k., Holbo b. (Frederiksborg amt). Nationalmuseet fot.

nævnt. I andre lensregnskaber vil man utvivlsomt kunne hente mange forskellige eksempler på arbejde udført af kvinder. Men sådanne oplysninger er spredt over et meget stort materiale, som først for alvor vil kunne udnyttes, når det lykkes os at gøre lensregnskabernes myriader af enkeltoplysninger let tilgængelige i en eller anden form for edb-registrering.¹⁵⁾

Andre regnskabsformer

Som nævnt foran er lensregnskaberne kun fragmentarisk bevaret frem til o. 1600. Fra midten af 16. årh. har vi nogenlunde ubrudte rækker af *rentemesterregnskaber* og *Øresundstoldregnskaber*, men værdien af disse til kvindehistoriske studier er begrænset. *Private regnskaber* er sjældne og vil ligesom

overklassekvindernes voksende privatkorrespondance næppe kunne give mange nye oplysninger om almindelige kvinders arbejdsituation. En undtagelse er måske *Universitetsregnskaberne*, som i perioden ca. 1540-80 indeholder mange årlige jordebogsregnskaber, enkelte jordebøger og desuden udførlige forlov-, sagesfald- og stedsmålsregistre. Særligt stedsmålsrubrikkerne, fordi de gennemgående er mere udførlige end dem, vi kender fra de senere lensregnskaber. Såvel evt. familieforhold som omstændighederne ved fæsteskitet anføres ofte. Desværre har jeg kun fundet et par tilfælde, hvor det er en kvinde, der overtager gården; i det ene tilfælde er der tale om en enke, i det andet er sagforholdet uoplyst, og fæsteafgiften betales af en mand: »Af Hans Lund af den gård Citze Hemmings i Dåstrup fæstede, 20 daler« (1563/64). Året efter findes posten: »Af Niels Plattenslagers enke i Valløse til gårdfæstning 12 enkende daler«. ¹⁶⁾

Det fremgår også, at enkerne langt fra altid beholdt gården. Mads Nielsen i Søsund sad i 1539-44 i gård nr. 14, men var død før 1547-49 regnskabet, da (enken) Kirstine Matisse betalte bl.a. oldengæld, men derpå forlader gården, der bebos af en fremmed, og allerede 1550/51 sker der nyt fæsterskitte. Oluf Ibsen i Lønholt ydede sin landgilde 1547, men er derpå død, da Karine Olufs senere i samme regnskab yder 1 svin, men beholder ikke gården, som bortfæstes til Niels Smed for 16 daler.

Mens brevstoffet gennemgående er ret let tilgængeligt, er regnskabsmaterialelet udgivet spredt eller slet ikke udgivet. Takket være Landbohistorisk Selskabs og Kildeskriftselskabets indsats gennem de sidste 30 år har en række regnskabsudgaver set dagens lys og kan som oftest stadigt erhverves for beskedne beløb. Blandt udgaver af jordebøger fra 16. årh. er også en privat adelsjordebog, Jakob Ulfeldts fra 1588, udgivet af Sv. Gissel¹⁷⁾. Her må man være specielt glad for at have fået denne fine udgave, da dette unikum stadig befinder sig i privat eje. Det drejer sig som sagt om en jordebog med en jordebogs begrænsninger, men den er meget omhyggeligt ført, og da det gælder et fynsk og to sjællandske godser, kan det være spændende at se, om der kan konstateres regionale forskelle.

Den fynske hovedgård Ulfeldtsholm har et betydeligt godstilligende bl.a. det meste af Kogsbøl. Her findes en del huse, som Jakob Ulfeldt har ladet bygge. I et af dem bor Anne Vævekvinde og betaler 1 mk. ligesom den foranstående skomager, Abalone Jostes og Karen Nielses yder samme afgift, i alt er 3 af de 11 fæstere kvinder. I Sølkendrup yder Maren Dyneses den største forekommende kornafgift. Dines er ikke noget almindeligt navn på Fyn, så måske er det sønnen Jørgen Dynesen, der sidder på en stor gård i Frørup. Hvis sønnen har været velanbragt – evt. gennem ægteskab – ved faderens død, kan det være årsag til, at moderen fortsætter fæsteforholdet.

På Sjælland nævnes der i forhold til godsets omfang færre kvinder. Bavelse har slet ingen kvinder og ganske vist kun et beskedent godstilligende, mens Selsø er et stort gods med få kvinder.

Herlufsholm skoles regnskaber

En anden form for private regnskaber er Herlufsholm frie skoles regnskaber, der i et vist omfang var underkastet samme revision som lensregnskaberne. Derfor findes adskillige årgange i Rigsarkivet, mens en anden række stadig opbevares på Herlufsholm (ligesom abbed Jeps regnskaber 1467-81).

Det ældste årsregnskab 1585/86 er udgivet og minder i sin opbygning meget om et lensregnskab.¹⁸⁾ Det begynder som dette med indtægten efter jordebogen, og her er det påfaldende, at der blandt ca. 180 fæstere kun nævnes én kvinde: Bodil Nielsdatter i et penninghus i Lille Næstved. Det er påfaldende af to grunde, dels har skolen forholdsvis mange jordløse huse, som man i andre regnskaber ikke sjældent finder beboet af enker/kvinder, dels er der her en afgørende forskel mellem 1585/86 regnskabet og abbed Jeps 100 år ældre regnskaber. Herlufsholm skoles gods er jo stort set identisk med Næstved St. Peders klostres gods, som Herluf Trolle fik ved mageskifte med kronen 1560.

Selv om mangel på kvindelige fæstere i nogen grad kan skyldes tilfældigheder, jf. nedenfor, så kunne det være spændende at gennemgå skoleregnskaberne for en periode på en snes år, og sammenligne med klosterregnskaberne 100 år tidligere.

Går man fra jordebogsindtægterne videre til rubrikken »Indtægt af gård-fæstning og stedsmål«, støder man på posten »af Karen Vilhelms ibid. (Lille Næstved) af den gård hun iboer til fæstning 1 stud«. Umiddelbart forinden nævnes bortfæstning af en gård i Lille Næstved, som Lille Hans boede i. Heraf ses, at jordebogen ikke er ført ajour, for i den er Lille Hans opført med afgift af en af halvgårdene. Der er i alt 9 helgårde og 9 halvgårde, men ingen af fæsterne hedder Vilhelm, så det kan ikke ses, hvilken Karen Vilhelm overtager, men det er nok en af halvgårdene, da stedsmålet kun er 1 stud. Hun må have været en driftig kvinde og have overtaget gården senest om foråret, for 15. juli sælger hun 2 lam til skolen og om efteråret to stude. Hun hører også til dem, der betaler oldengæld af 4 svin.

Derimod er det nået at komme med i jordebogsafsnittet, at borgmester Anders Skriver yder 1 pund peber som landgilde af et vænge, af hvilket han giver fornyet gårdfæstning; 2 stude på sin hustrus vegne, så hun kan beholde vænget, hvis hun overlever ham.

Jordebogens Niels Stub i Vridsløse synes død i årets løb, for Dorethe Niel-

ses i Vridsløse må købe sig fri af ægtforpligtelser og i stedet give en ko. Det er også hende, der yder oldengæld af 10 svin og 6 grise.

Jordebogsafsnittet omfatter kun landegildeydelseerne, mens gæsteriafgifterne er samlet i et særligt afsnit. Omfanget af hoveriet nævnes intetsteds, fordi ydelsen af dette ligesom af ægterne ikke er nogen egentlig indtægt, men først bliver en indtægt, hvis man køber sig fri eller må betale bøde for forsømmelse. Forsømmelserne synes at være koncentreret om høstarbejdet, måske fordi udnyttelsen af gunstigt vejr spiller en større rolle end ved pløjning, såning og harvning, så at man i høstperioder med usikkert vejr fristes til at sikre egen avl frem for at udføre sin hoveripligt. Det kunne nok være en rimelig vurdering, for bøden oversteg sjældent 1 mk. eller en gås. Blandt de 12, som må betale bøder dette år, er Maren Markvards i Lille Næstved. Hun bør jo være gift med eller enke efter en Markvard, men en sådan forekommer intetsteds i regnskabet.

Forrest af udgifterne står lønningerne til gårdens folk. Højstlønnen er skolemesteren, som får 30 daler, mens hørererne får adskilligt mindre. Ladefoged, kok, brygger og skrædder får hver 10 mk. og evt. 1 el. 2 par sko. Cecilie fadeburskvinde og Anne mælkedeje får hver 6 mk. og et par sko ligesom fiskerne, kældersvend og vognsvend, mens postrytteren og portneren må nøjes med 4 mk. ligesom de 4 piger. Denne løn blev udbetalt to gange årligt: til Mikkelsdag (29. sept.) og til påske, dertil kom klædning og frit ophold.

Udover gårdens faste folk udbetales der arbejds løn til mange slags håndværkere bl.a. skomagere, bødkere, kleinsmede samt vævere og spindekvinde. Det er udelukkende kvinder, som betales for at spinde og tvinde hamp, spinde hør (garn) og blå, mens både mænd og kvinder får betaling for vævearbejde. Deres arbejds løn kan desværre ikke sammenlignes, for Anne Olufsdatter har kun vævet sengeklæder, hvis mål ikke opgives, mens Jakob Væver i Næstved udfører vævearbejde i alenmål både af blårlærred, hørlærred og vadmel.

Blandt de mange personer, der får betaling for forskellige vareleverancer, nævnes næsten ingen kvinder. Det indkøbte vadmel er dog udelukkende købt af udenbys kvinder på Mikkelsdagsmarkedet. Priserne pr. alen varierer fra 5 til 5½ sk. Til sammenligning kan anføres, at Jakob Væver fik 1 sk. pr. alen vadmel og dobbelt så meget pr. alen hørlærred i væveløn.

De kvinder vi møder i regnskaberne er stort set begrænset til gængse kvinderoller. Man kan derfor ikke forvente at få megen ny viden, selv ved mere omfattende undersøgelser.

Dog jo flere positive data, vi får frem, jo sikrere kan vi vurdere kvindernes plads i samfundet. Fordi materialet er så spredt, er man tilbøjelig til at vurdere kvinderne isoleret i stedet for at vurdere dem i forhold til de mænd, der

indgår i sammenhængen. Jeg var i alt fald overrasket over at konstatere, at kvinderne, når de i det hele taget gør sig bemærket, stort set gør det på lige vilkår med mændene. Det materiale, jeg har gennemgået, peger mod en bedre social placering for kvinder/enker, end man på forhånd ville være tilbøjelig til at vente.

Noter

Artiklen gengiver (på enkelte punkter i udvidet form) et foredrag fra et tværfagligt møde om *Kvinder i middelalderen*, afholdt på Københavns Universitet 10.-11. sept. 1982. Et resumé findes i seminarrapporten udsendt af Den danske historiske Forening, 1983 (30 kr.).

1. RA. Kongehusets og rigets arkiv C 6, Sv. Aakjær (udg.): Kong Valdemars Jordebog I-III, 1926-45; Uppsala UB, C.A. Christensen (udg.): Roskildekirkens Jordebøger og Regnskaber (= Da. middelald. Regnskaber 3 rk. I), 1956.
2. Arkivet på Herlufsholm (film og xerokopi i RA), benyttet i H.J. Helms: Næstved St. Peders Kloster (Skovkloster), 1940.
3. RA. Tommerup (Tommarp) kl. nr. 42, C. Wallin: Tommarps urkundsbok 1085-1600 I, Sth. 1955-62 s. 77-94; RA. Reg. 108a pk. 2 (gl. pk. 4), uudgivet, jf. ARKIV bd. 5 s. 141; Kgl. Bibl. (fra UB) E don. var. nr. 140. O. Nielsen (udg.): Codex Esromensis, Esrom Klosters Brevbog, 1880-81, reprodudg. v. Kildeskriftselskabet 1973; RA. Reg. 108a pk. 3 (gl. pk. 6), O. Nielsen (udg.): Harsyssels Diplomatarium, 1893 s. 82-92.
4. RA. Roskilde St. Agnete kl. nr. 186, planlagt udgave i Da. middelald. regnskaber (ms. foreligger).
5. RA. Reg. 108a pk 4 (gl. pk. 7), W. Christensen (udg.): Dronning Christines Hofholdningsregnskaber 1496-1521, 1904.
6. RA. Reg. 108a pk. 5 (gl. pk. 9) uudgivet, jf. P. Dedenroth-Schou i Zise 1982-83; sst. (gl. pk. 10), P. Enemark: Studier i toldregnskabsmateriale i begyndelsen af 16. årh. I-II, 1971.
7. De opbevares i Stadtarchiv i Flensborg, Rigsarkivet og Landsarkivet i Viborg, C. Nyrop (udg.): Danmarks Gilde- og Lavsskraer fra Middelalderen I-II, 1899-1904 (Kildeskriftselskabet), reprodudg. 1977.
8. Udgaven, som planlagdes i slutningen af 1930'erne, skulle omfatte alle uudgivne regnskaber fra Danmark frem til reformationen. Hidtil er kun udkommet 1 rk. I Hof og Centralstyre v. G. Galster 1944-53 og det forannævnte 3 rk. I. Dele af et bd. lensregnskaber foreligger i korrektur.

9. T. Jexlev: Lensregnskaberne 1560-1660. En oversigt, 1977, med der anført litteratur. Jf. også O. Damkier i ARKIV bd. 8, 1981.
10. Cod. Esr. s. 173-74.
11. Udgaven s. 90: Mette Michelsdotter i Vorgod 5 skp. rug og 18 mk. smør, skovsvin, skovvogn, får, lam, høns, gæs, 2 sk. leding og »setgerde«, 2 skp. havre »kongstet«, hø, lyng, tørv, kul og tag. Item Anne Christhens --- Item Mette Morthens --- Korn- og smørydelserne varierer, men ellers er afgifterne de samme, hvilket peger mod, at det drejer sig om 3 selvejergårde.
12. RA. Priv.ark. nr. 443, gældsøgerne findes i DK. B. 46 Diverse; en stor del af brevene er udgivet sammen med gældsøgerne, der synes at være en blanding af private udestående fordringer og fordringer på kronens vegne, som Niels Clementsen var ansvarlig for i sin egenskab af lensmand. Jyske saml. 2 rk. I. s. 143-251.
13. Landbohistorisk Selskab har udgivet Århusgård og Åkjær lens jordebog 1544, 1960, og Silkeborg lens jordebog 1586, 1964, begge v. Poul Rasmussen: – Se også note 3.
14. C. Rise Hansen: Hoveriet på Ringsted Kloster 1570-1620, 1968 (Landbohist. Selskab).
15. Kildeskriftselskabet forbereder et lensregnskabsprojekt og med støtte fra Statens humanistiske Forskningsråd gennemføres 1983/84 et pilotprojekt for Koldinghuslen v. Birgitte Dedenroth-Schou og Anemette S. Christensen.
16. De bevarede universitetsregnskaber findes i RA. Kbh. Univ.s arkiv., specielt 18.01.01.-05 jf. VA. XXI s. 126 ff. – Regnskaberne er benyttet af E. Slottved og M. Thøgersen, Københavns Universitet 1479-1979, IV, 1980.
17. Arkivet på Holckenhavn, Sv. Gissel (udg.): Jacob Ulfelds jordebog på Ulfeldsholm, Selsø og Bavelse 1588, 1964 (Landbohist. Selskab).
18. RA. Godsregnskaber – 1660; Merete Dahlerup (udg.): Herlufsholm frie skoles regnskab 1585-86, 1975 (Landbohist. selskab).

Samtidsforskningens gevinst ved arkivåbninger

Af Peter Sørensen

Peter Sørensen har sammenlignet egne samtidshistoriske studier uden og med arkivmateriale og når frem til det resultat, at arkivernes åbning har afgørende betydning for den samtidshistoriske forskning.

Peter Sørensen er undervisningsassistent i Danmarkshistorie med forskningsteknik ved Institut for Statskundskab i Århus samt ekstern lektor i tysk historie og tyske samfundsforhold ved Handelshøjskolen i København. Han har tidligere været kandidat-og seniorstipendiat ved Historisk Institut i Århus.

Historikeren, der beskæftiger sig med ældre perioders historie, starter normalt med hele kildematerialet, der – i hvert fald i princippet – er tilgængeligt. Samtidshistorikeren er derimod ofte i den situation, at han/hun først skal forsøge at behandle et problem på basis af et ufuldstændigt materiale. Senere – når arkiverne åbnes – forsøger samtidshistorikeren at behandle det samme problem påny. Disse to forskellige situationer, som samtidshistorikeren befinder sig i, giver anledning til at rejse spørgsmålet: Hvilken betydning har åbningen af arkiverne for den samtidshistoriske forskning? Bringer frigivelsen af arkivalier ny viden? Eller bringer åbningen af arkiverne ikke nogen særlig ny viden? Vidste man stort set det hele i forvejen?

Mærkeligt nok har historikerne tilsyneladende ikke beskæftiget sig med dette ellers væsentlige spørgsmål. Den eneste samtidshistoriker, som jeg har kunnet finde, der har forsøgt at tage stilling til problemet, er Bernt Schiller. Han når frem til den overraskende konklusion, at arkivmateriale ikke ændrer det hidtil tegnede billede af udviklingen. »Grundforskningen efter arkivens öppnande har snarare kompletterat än ändrat«. ¹⁾

I det følgende skal jeg forsøge at belyse problemstillingen med udgangspunkt i egne erfaringer. Disse erfaringer baserer sig dels på en undersøgelse af stormagternes politik i forbindelse med genoprettelsen af den østrigske stat efter 2. verdenskrig, dels på en undersøgelse af rentefradragsforliget og dets sammenbrud 1980.

Først vil jeg bruge to cases fra min undersøgelse af stormagternes politik omkring genoprettelsen af den østrigske stat. ²⁾ Det ene er dannelsen og anerkendelsen af Figl-regeringen 7. januar 1946, og det andet er den såkaldte 2. kontroloverenskomst 28. juni 1946. I forbindelse med begge cases vil jeg søge

at beskrive situationen henholdsvis før og efter åbningen af arkiverne. Det vil her sige de britiske, amerikanske og franske arkiver.

I april 1945 havde russerne indsat en provisorisk regering i Østrig under ledelse af dr. Karl Renner. Denne provisoriske regering anerkendte Vestmagterne den 20. oktober 1945 på den betingelse, at der blev afholdt valg inden årets udgang. Valget afholdtes den 25. november, og resultatet blev, at Österreichische Volkspartei (ÖVP) blev det største parti. Partiets leder, ing. Leopold Figl, fik derfor overdraget den vanskelige opgave det var, at skulle sammensætte en regering der kunne godkendes af alle fire besættelsesmagter (USA, England, Frankrig og Sovjet).

Efter at have behandlet dannelsen af Figl-regeringen på basis af det materiale, der var tilgængeligt i slutningen af 1960'erne,³⁾ var der to uløste problemer. Det ene var: Hvorfor var kommunisterne repræsenteret i regeringen, når deres ringe andel af stemmerne ved valget den 25. november 1945 (5%) ikke berettigede dem til repræsentation? Det andet uløste spørgsmål var: Hvorfor udskiftede Leopold Figl pludselig fire af sine først foreslåede ministerkandidater? Og under hvilke omstændigheder skete det?

Fra midten af 1970'erne begyndte arkiverne at blive åbnet,⁴⁾ hvilket har muliggjort en løsning af ovennævnte problemer.

Hvad angår kommunisternes repræsentation i Figl-regeringen, kan det på grundlag af det amerikanske arkivmateriale nu fastslås, at kommunisterne kom med i regeringen efter amerikansk opfordring. Den amerikanske udenrigsminister James F. Byrnes havde således bedt den politiske rådgiver i Wien, John G. Erhardt, om at meddele lederne i ÖVP og Sozialistische Partei Österreichs (SPÖ), at USA ønskede en koalitionsregering med kommunistisk deltagelse »in order to facilitate good relations among four powers and to avoid impression that Volkspartei victory automatically means anti-Soviet or anti-Communist policy«. ⁵⁾

Med hensyn til de fire udskiftninger i Figls først foreslåede ministerliste afslører de amerikanske arkivalier, at Johann Böhm (SPÖ) blev udskiftet efter ønske fra SPÖ, mens Julius Raab (ÖVP), Andreas Korp (SPÖ) og Vincenz Schumy (ÖVP) blev erstattet med andre efter sovjetisk krav.⁶⁾ Russerne begrundede ifølge de amerikanske dokumenter kravet om udskiftningerne med de pågældende personers politiske fortid (tilknytning til fascistiske eller nazistiske organisationer) samt deres »anti-russiske« udtalelser.⁷⁾ Endvidere afslører det amerikanske dokumentariske materiale, at det var amerikanerne under ledelse af general Mark W. Clark, der ved nogle fascinerende forhandlinger uden om den allierede kommission sørgede for, at der blev opnået enighed mellem Figl og russerne om regeringens sammensætning.⁸⁾

Den 2. kontroloverenskomst repræsenterer en virkelig skelsættende begivenhed i Østrigs efterkrigshistorie. Overenskomsten betød nemlig væsentlig forøgelse af den østrigske regerings handlefrihed, samtidig med at den cementerede landets politiske og økonomiske enhed. Den banede faktisk vejen for den suverænitet og uafhængighed, som Østrig opnåede i 1955. Den senere så berømte artikel 6 (a) i overenskomsten introducerede det såkaldte omvendte eller negative veto, hvilket vil sige, at alle fire besættelsesmagter skulle være enige om at forkaste de forelagte østrigske love. I modsat fald trådte de automatisk i kraft efter 31 dage. Dette betød i praksis, at den østrigske regering kunne føre enhver lov igennem, hvis blot én af besættelsesmagterne undlod at misbillige den. Denne bestemmelse gjaldt dog ikke forfatningslove, hvor besættelsesmagterne bevarede deres vetoret.

Efter at have behandlet 2. kontroloverenskomst på basis af det tilgængelige kildemateriale i slutningen af 1960'erne⁹⁾ var der især fire uafklarede spørgsmål. Det ene var: Hvem undfangede ideen om det omvendte veto i artikel 6 (a)? Og det andet var: Hvem foreslog den deling af lovgivningen i forfatningslove og almindelige love, der gjorde artikel 6 (a) og dermed hele overenskomsten acceptabel for russerne. Det tredje var: Under hvilke omstændigheder skete det? Og endelig var det fjerde og sidste spørgsmål: Hvorfor accepterede Sovjetunionen overenskomsten?

Da arkiverne fortsat var lukkede i begyndelsen af 1970'erne, søgte jeg at få ovennævnte problemer afklaret ved samtaler med de involverede personer. Interviewundersøgelsen løste imidlertid ikke problemerne. Tværtimod forøgede den nærmest forvirringen og uklareheden. Repræsentanter for alle tre Vestmagter søgte nemlig at tiltage sig æren. De forhenværende amerikanske repræsentanter hævdede således, at de havde fået ideen, foreslået delingen samt overtalt (dvs. »snydt«) russerne.¹⁰⁾ De tidligere britiske repræsentanter påstod derimod, at det var briterne, der havde fået ideen og foreslået delingen.¹¹⁾ Og endelig hævdede de forhenværende franske repræsentanter, at de havde lanceret ideen og fremsat kompromisforslaget.¹²⁾

Fra midten af 1970'erne begyndte arkiverne som omtalt at blive åbnet. Hvilken betydning har det haft for afklaringen af de uløste problemer i forbindelse med 2. kontroloverenskomst?

Med hensyn til spørgsmålet om, hvem der var ophavsmand til ideen om det omvendte veto, fremgår det af de amerikanske arkivalier, at ideen allerede optræder i en amerikansk råskitse af 9. december 1945 til en ny kontroloverenskomst.¹³⁾ Altså var det tilsyneladende amerikanerne, der først fik ideen.

En nylig gennemgang af Control Office for Germany and Austria's arkiv i Public Record Office i London¹⁴⁾ har imidlertid afsløret, at ideen optræder endnu tidligere i det britiske materiale. I et brev af 15. november 1945 fra

Copy

(C 8360/317/3)

FOREIGN OFFICE, S.W. 1

With the Compliments
of the
Under Secretary of State
for Foreign Affairs

15th November, 1945.

Dear Street, 1 MAR 1945

g. s.
2A
R.S. Crawford, Esq.
C.O.G.A. Norfolk House.

I wrote to you on the 7th November, under cover of my letter C 7790/317/3, about the United States proposals to reduce the forces of occupation in Austria, transform military to civil control and abolish the zones.

The Secretary of State saw General McCreery and Mack on the 13th November, and I enclose a copy of the record of the discussion. This has a certain bearing on the United States proposals, and you will see that Mr. Bevin thinks it would be unwise to effect much change in the constitution and powers of the Allied Council until decisions have been taken on the reduction of the forces of occupation, the South Tyrol and the Austro-Yugoslav frontier. He is now proposing to approach the Soviet, United States and French Governments about a reduction of the troops of occupation, coupled with some arrangement which would relieve Austria of the threat of a Yugoslav invasion as soon as our forces were reduced to a strength insufficient to meet such a threat.

In the meantime we suggested to General McCreery and Mack that they should be considering what modifications will, when the time comes, be required in the present agreement on Control Machinery. It may be that the best plan will be to leave the Austrian Government with a free hand, subject only to reserving to the commission a very limited number of functions for which it would be responsible (such as demilitarisation) and to leaving the commission with the right to veto any Austrian measures. The fact that the veto would have to be unanimous would assure

Sir Arthur Street, K.C.B., K.B.E., the/
Control Office
for Germany and Austria,
Norfolk House,
St. James's Square, S.W. 1.

Det har hidtil været stærkt omdiskuteret, hvem der var ophavsmand til ideen om det såkaldte omvendte veto i artikel 6 (a) i 2. kontroloverenskomst 28. juni 1946. Med åbningen af Control Office for Germany and Austria's arkiv er problemet nu løst.

Oliver C. Harveys brev af 15. november 1945 til Sir Arthur Street viser nem-

the Austrian Government of a large measure of independence. This of course will have to be thought out in some detail as we must be careful not to find ourselves in a position in which the Austrian Government could transfer all the essential supplies of our zone into the Soviet zone without our being able to have a say in the matter.

Yours sincerely,

(Signed) Oliver Harvey.

lig, at det var briterne, der først fik ideen. Princippet om det omvendte veto fremgår af følgende passage i brevet: »The best plan will be . . . to leaving the commission with the right to veto any Austrian measures. The fact that the veto would have to be unanimous would assure the Austrian Government of a large measure of independence«.

Oliver C. Harvey, leder af Central Department i Foreign Office og udenrigsminister Ernst Bevins personlige sekretær, til Sir Arthur Street, chef for Control Office for Germany and Austria, foreslår Harvey således ideen om det omvendte veto (se illustration s. 210 f)¹⁵⁾. Det kan derfor med temmelig stor sikkerhed nu fastslås, at briterne var ophavsmænd til ideen om det omvendte veto. Det var da også dem, der officielt fremlagde og dermed tog det legale ansvar for ideen i et forslag af 9. februar 1946 til en ny kontroloverenskomst, der udgjorde grundlaget for forhandlingerne i Wien.

Hvad angår spørgsmålene om delingen af lovene samt de nærmere omstændigheder, hvorunder russerne accepterede denne deling, har frigivelsen af det arkivske materiale også bragt en løsning. Det fremgår nemlig af et telegram fra den britiske militærkommissær i Wien, Sir James S. Steele, til Control Office for Germany and Austria i London, at det var briterne, der fremsatte det afgørende kompromisforslag. Det gjorde de på et uformelt møde med russerne, amerikanerne og franskmændene den 21. maj 1946.¹⁶⁾

Dette britiske kompromisforslag tilsluttede russerne sig officielt på et formelt møde i det allierede råd tre dage senere.

Med hensyn til spørgsmålet om, hvorfor russerne accepterede overenskomsten, bringer det nu frigivne amerikanske og britiske materiale ligeledes interessante og værdifulde oplysninger. Det fremgår således af dette materiale, at både amerikanerne og briterne var af den opfattelse, at den sovjetiske accept var baseret på en misforståelse af det østrigske forfatningslovbegreb. I en omfattende rapport om situationen i Østrig, som general Clarks politiske rådgiver, John G. Erhardt, sendte til udenrigsminister Byrnes den 31. juli 1946 – altså kun én måned efter undertegnelsen af den ny kontroloverenskomst 1946 – altså kun én måned efter undertegnelsen af den ny kontroloverenskomst – skrev Ware Adams, chef for US Political Division, i et afsnit om constitutional laws certain contentious laws which had not hitherto been so classified.¹⁷⁾ Og Lord Schuster, chef for den britiske Legal Division, betroede Michael F. Cullis, leder af Austrian Section of the German Department i Foreign Office, under en privat samtale i Wien i slutningen af juli 1946, at russerne »with their different conception of law and legality . . . probably had a very imperfect appreciation of what they had swallowed in accepting the New Control Agreement«.¹⁸⁾

Frigivelsen af det amerikanske, britiske og franske arkivmateriale har imidlertid ikke kun kastet nyt lys over de gamle/kendte problemstillinger. Frigivelsen har generelt betydet, at der er fremkommet et væld af nye, spændende og betydningsfulde informationer. Hvad angår dannelsen og anerkendelsen af Figl-regeringen, fremgår det således af det britiske materiale, at England

var imod kommunistisk deltagelse i Figl-regeringen,¹⁹⁾ og at briterne direkte forhindrede, at kommunisten Ernst Fischer blev undervisningsminister.²⁰⁾ Det amerikanske materiale afdækker, at Sovjetunionen oprindelig ikke kun protesterede mod Julius RAab, Vincenz Schumy og Andreas Korp, men tillige mod Ferdinand Graf (ÖVP). Efter amerikansk mægling opgav russerne imidlertid deres modstand mod Grafs deltagelse i Figl-regeringen.²¹⁾ Det fremgår også af det amerikanske materiale, at russerne først ikke ville anerkende Figl-regeringen de jure, men efter en amerikansk aktion blev den russiske modstand overvundet.²²⁾

Med hensyn til 2. kontroloverenskomst har åbningen af arkiverne også bragt særdeles megen ny viden frem. For det første har adgangen til britisk arkivmateriale muliggjort en skildring af tilblivelsen af det britiske forslag af 9. februar 1946 til en ny kontroloverenskomst. For det andet har adgangen til amerikansk, britisk og fransk materiale muliggjort en detaljeret beskrivelse af forhandlingerne i Wien – samt af overvejelserne i de respektive hovedstæder (Washington, London og Paris). I den forbindelse kan det oplyses, at åbningen af de britiske og amerikanske arkiver afdækker interessante, interne uoverensstemmelser mellem for eksempel Foreign Office og Control Office for Germany and Austria i London²³⁾ samt mellem War Department og State Department i Washington.²⁴⁾

Ud over de to cases har åbningen af arkiverne blotlagt mange forhold af betydning for en forståelse af dannelsen og anerkendelsen af Renner-regeringen 20. oktober 1945 samt af det første østrigske valg 25. november 1945. For eksempel fremgår det af både det amerikanske og britiske materiale, at der var en markant forskel på Englands og USA's holdning til Renner-regeringen. Mens England var yderst negativ og førte obstruktionspolitik, var amerikanerne positive. USA søgte at mægle mellem Storbritannien og Sovjetunionen og lagde pres på briterne for at få dem til at indtage en mere fleksibel og imødekommende holdning. Interessant er det også, at de amerikanske myndigheder i Wien udsatte Renner-regeringen for direkte politisk presion, idet de gjorde gældende, at hvis Karl Renner gav sin godkendelse til en russisk-østrigsk olieaftale, så ville den amerikanske regering ikke anerkende hans provisoriske regering.²⁵⁾

Med hensyn til valget røber det dokumentariske materiale også mange helt nye og interessante ting. Således fremgår det af det britiske materiale, at England var imod et tidligt valg i Østrig.²⁶⁾ Bemærkelsesværdigt er det også, at kredse i Foreign Office gik ind for de tidligere nazisters deltagelse i valget, da man forventede, at de ville stemme anti-kommunistisk.²⁷⁾

Ud over oplysningerne i forbindelse med de nævnte cases kan det mere generelt siges, at arkivmaterialet bringer megen ny og værdifuld viden om Vestmagternes intentioner og interesser i Østrig samt om personspørgsmål. Briterne vurderede for eksempel personen Karl Renner meget negativt, mens amerikanerne vurderede ham positivt. Den britiske militærkommissær i Wien, general Richard L. McCreery, rapporterede således hjem til London, at Renner var snakkesalig og selvtilfreds og fortsatte: »I hope that Austria will soon find a man with greater drive and energy and capacity for leadership«. ²⁸⁾ Den amerikanske politiske rådgiver, John G. Erhardt, berettede derimod til Washington om Renner: »He is vigorous and makes good impression«. ²⁹⁾ Og efter valget beklagede Erhardt, at Renner ikke kunne fortsætte som kansler. Han skrev: »Loss of Renner as Chancellor will be felt keenly since only Renner of all contemporary Austrian politicians has stature qualifying him for this most important post«. ³⁰⁾ Disse vidt forskellige vurderinger af personen Karl Renner har ikke kun nyfikenhedens/pikanteriets interesse, men er faktisk nyttige oplysninger, der bidrager til en bedre forståelse af Storbritanniens og Amerikas forskellige holdninger til en anerkendelse af hans provisoriske regering.

Til yderligere belysning af spørgsmålet om, hvilken betydning arkivmaterialet har for den samtidshistoriske forskning, vil jeg dernæst inddrage to konkrete problemer fra en undersøgelse af rentefradragsforliget og dets sammenbrud 1980. ³¹⁾ Jeg vil også her søge at beskrive situationen henholdsvis før og efter adgangen til arkivalisk materiale.

Først skal begivenhedsforløbet dog kort refereres. Den 4. december 1979 fremsatte skatteminister Karl Hjortnæs som led i »decemberpakken« et forslag om omlægning af rentefradrag på selvangivelse, baseret på det såkaldte nettorentepincip. Efter politiske forhandlinger indgik Socialdemokratiet, Det radikale Venstre, Socialistisk Folkeparti og Venstresocialisterne imidlertid i februar 1980 et forlig, der hvilede på bruttorenteprikket. Det holdt kun et døgn, da boligminister Erling Olsen undsagde det, hvorefter Det radikale Venstre sprang fra.

Efter at have behandlet rentefradragsforliget og dets sammenbrud på basis af blandt andet aviser og interviews med de involverede politikere var der to uafklarede problemer.

For det første var det uklart, om Karl Hjortnæs havde fået et mandat i Socialdemokratiets folketingsgruppe den 26. februar 1980 til at indgå et bruttoforlig. Hans J. Poulsen hævdede således i Weekendavisen, at Hjortnæs ikke havde et mandat, ³²⁾ mens Karl Hjortnæs selv sagde, at han havde fået et mandat. ³³⁾ Hvem havde ret?

For det andet var det usikkert, om Karl Hjortnæs på møderne i Socialdemokratiets folketingsgruppe havde oplyst, at Jørgen Freddy Hansen, formand for LO's skatteudvalg, var indforstået med bruttorenteprikket. Hans J. Poulsen påstod således i Weekendavisen, at Hjortnæs på mødet i Socialdemokratiets folketingsgruppe den 26. februar 1980 oplyste, at Jørgen Freddy Hansen var indforstået med bruttoløsningen.³⁴⁾ Karl Hjortnæs kunne derimod ikke huske, om han havde talt med Jørgen Freddy Hansen.³⁵⁾

Netop som jeg skulle til at afslutte behandlingen af rentefradragsforliget, fik jeg adgang til relevant arkivalisk materiale. Hvad betød det helt konkret for afklaringen af de to skitserede problemer?

»Mandat«-problemet blev løst, idet det fremgår af den socialdemokratiske mødeprotokol, at Karl Hjortnæs fik et mandat til at afslutte forhandlingerne og i givet fald »sluge brutto«. ³⁶⁾ Ligeledes løstes problemet omkring Jørgen Freddy Hansen, da det klart fremgår af gruppeprotokollen, at Karl Hjortnæs på mødet i gruppen oplyste, at Jørgen Freddy Hansen ville acceptere en bruttoløsning.³⁷⁾ På et møde i gruppen to dage senere meddelte Karl Hjortnæs, at Jørgen Freddy Hansen »lagde vægt på, at forslaget kom igennem«. ³⁸⁾

Ud over de to konkrete problemer har adgangen til arkivalisk materiale også her haft stor betydning, idet der er kommet flere nye og spændende oplysninger frem. For eksempel er det politisk interessant, at Bjørn Westh foreslog et kursskifte på mødet i den socialdemokratiske folketingsgruppe den 26. februar 1980 – og derfor frarådede et rentefradragsforlig med venstrefløjsspartierne.³⁹⁾ Politisk betydningsfuldt er det ligeledes, at det på Socialdemokratiets gruppemøde den 28. februar 1980 blev diskuteret, hvor vidt beslutningen om bruttorenteforliget var truffet på fuld legal og fuld demokratisk måde, ligesom der blev rejst kritik af Anker Jørgensen som leder af partiet.⁴⁰⁾

Adgangen til skatte- og afgiftsudvalgets akter har også afdækket flere bemærkelsesværdige forhold. For eksempel fremgår det af disse akter, at Nationalbanken blandede sig i de politiske drøftelser mellem partierne på et meget tidligt tidspunkt, nemlig allerede den 12. december 1979, da banken advarede mod bruttorenteprikket⁴¹⁾ og dermed i realiteten lagde pres på Det radikale Venstre, Socialistisk Folkeparti og Venstresocialisterne, der alle var tilhængere af dette princip. Udvalgsakterne viser tillige, at forskellige interesseorganisationer/institutioner søgte at forhindre forligets realisering.⁴²⁾ Og endelig er det politisk interessant, at de radikale medlemmer af hovedbestyrelsen var stærkt utilfredse med den bruttoløsning, som netop Det radikale Venstre havde presset igennem i renteforhandlingerne.⁴³⁾

Sammenfattende kan det siges, at åbningen af arkiverne/adgangen til arkivalisk materiale løste en række konkrete problemer både i forbindelse med

undersøgelsen af stormagternes politik omkring genoprettelsen af den østrigske stat efter 2. verdenskrig og i forbindelse med undersøgelsen af rentefradragsforliget og dets sammenbrud i 1980. Derudover betød frigivelsen af arkivalierne, at der kom et væld af nye og spændende oplysninger frem.

Man kan naturligvis stille spørgsmålet: Hvor stor betydning har disse informationer egentlig? Er der tale om mere eller mindre uvæsentlige detaljer? Eller er der tale om oplysninger, der giver mulighed for at tegne et nyt helhedsbillede? Min erfaring er, at oplysningerne som oftest er af stor værdi, og at arkivmaterialet ofte gør det muligt at klarlægge omstændigheder, som ikke hidtil har været kendt, hvilket naturligvis er vigtigt. Det afgørende spørgsmål er imidlertid, om oplysningerne i arkivmaterialet giver mulighed for at tegne et helt nyt billede af udviklingen. Som tidligere nævnt mener Bernt Schiller ikke, at arkivmaterialet ændrer det hidtil tegnede billede. Denne bemærkelsesværdige tese er Schiller nået frem til ved at sammenligne Seton-Watson, Medlicotts, Namiers og Sture Bolins samtidige fremstillinger om forspillet til 2. verdenskrig med Wheeler-Bennets og A.J.P. Taylors senere fremstillinger, der bygger på arkivmateriale.⁴⁴⁾

Har Schiller ret? Jeg mener det ikke. Mine egne arkivundersøgelser i forbindelse med stormagternes politik omkring genoprettelsen af den østrigske stat har således frembragt ny viden, der radikalt ændrer helhedsopfattelsen af stormagternes Østrigspolitik i den behandlede periode. Åbningen af de britiske og amerikanske arkiver afslørede således en fundamental forskel på den britiske og amerikanske politik i 1945, hvilket forskerne hidtil ikke havde haft kendskab til. Mange andre samtidshistorikere har ligeledes på basis af arkivmateriale radikalt ændret det hidtil skildrede billede. For eksempel har den amerikanske historiker John Gimbel på grundlag af arkivmateriale afgørende ændret billedet af USA's Tysklandspolitik efter 2. verdenskrig. Gimbel påviser således, at Amerika førte en klar og konsekvent Tysklandspolitik, og at hovedproblemet i denne politik ikke som hidtil antaget var Sovjetunionen, men derimod Frankrig.⁴⁵⁾

Den norske historiker Geir Lundestad har også på basis af arkivmateriale ændret det hidtidige billede af USA's politik over for Skandinavien i perioden fra 1945 til 1949, idet han påviser, at den amerikanske politik i denne periode var mere fleksibel og nuanceret end hidtil antaget.⁴⁶⁾

I en samlet vurdering af spørgsmålet om, hvilken betydning arkivmaterialet har for den samtidshistoriske forskning, hører naturligvis også det væsentlige metodiske forhold, at oplysningerne i de interne og samtidige dokumenter normalt har langt større kildeværdi end for eksempel offentlige og samtidige/senere oplysninger. Det vil sige, at forskningsresultaterne også bliver bedre dokumenteret, når det arkivalske materiale inddrages.

Konklusionen er derfor, at åbningen af arkiverne har afgørende betydning for den samtidshistoriske forskning. Denne konklusion er mange andre samtidshistorikere utvivlsomt også nået til. Flere samtidshistorikere har jo netop på baggrund af arkivmateriale været i stand til at tegne et radikalt nyt billede af udviklingen, ligesom de har været i stand til at punktere myter.⁴⁷⁾

Er konsekvensen af denne konklusion, at samtidshistorikeren skal afholde sig fra at skrive historie, før arkiverne bliver åbnet?⁴⁸⁾ Naturligvis ikke. Man kan godt lave undersøgelser på et ufuldstændigt kildemateriale. Blot skal man være sig materialets begrænsning bevidst samt være klar over, at det er og forbliver »foreløbig« historie. Den »endelige« historie – i den forstand, at der ikke vil kunne inddrages nyt materiale – kan nemlig først skrives, når arkiverne åbnes. Derfor er det også så væsentligt, at der gives hurtigst mulig arkivadgang!

Noter

1. Källkritikens plats i den moderna historieforskningen, Studier I Historisk Metode, 7, Universitetsforlaget Oslo 1972, p. 56.
2. Undersøgelsen er ikke publiceret endnu.
3. Jfr. mit speciale: Østrigs genoprettelse efter 2. verdenskrig, udgivet af Studenterrådet ved Aarhus Universitet 1969.
4. De franske arkiver åbnedes dog først i 1981/82.
5. Byrnes til Erhardt 4.12.45 (Foreign Relations of the United States, 1945, Vol. III, Washington 1968, p. 674) (FRUS).
6. »Memorandum prepared by Lt. Col. Edwin M.J. Kretzmann, G-2 of USFA, on events preceding formation of Figl Cabinet«, 18.12.45 (Kretz' memo) (National Archives, Washington) (NA).
7. Clarks brev 13.12.45 til Eisenhower og »Summary of the Informal Meeting between Clark and Koniev«, 29.11.45 (Clarks arkiv i Charleston, South Carolina).
8. Kretz' memo 18.12.45.
9. Den allierede kommissions protokoller og diverse aviser.
10. Samtaler med Adams, Deutsch, Loewy, Simon og Seidler.
11. Samtaler med Winterton, Bell og Lasky.
12. Samtale med Béthouart.
13. Clark til War Department 9.12.45 (NA).

14. Jeg gennemgik arkivet i 1981, da det åbnedes.
15. Harveys brev 15.11.45 til Street (Public Record Office, London) (PRO).
16. Steele til Control Office for Germany and Austria 24.5.46. (PRO).
17. »General Report on Austria«, 29.7.46, bilagt Erhards telegram til Byrnes 31.7.46 (NA).
18. Cullis' notat 13.8.46 (PRO).
19. Mack til Harvey 28.11.45 (PRO).
20. Mack til Foreign Office 28.11.45 (PRO).
21. Kretz' memo 18.12.45.
22. Erhards rapport til Byrnes 9.1.46 (FRUS, 1945, Vol. III, pp. 693-696).
23. Burrows' notat 24.5.46 (PRO).
24. Byrnes til Erhardt 24.5.46 (FRUS, 1946, Vol. V, Washington 1969, p. 343) og »Brief on the New Control Machinery Agreement prepared by the CAD«. 7.5.46 (NA).
25. Erhardt til State Department 4.9.45 (FRUS, 1945, Vol. III, p. 582 (note 66)).
26. »Minute of Conversation«, 11.9.45 og Mack til Foreign Office 17.9.45 (PRO).
27. Cullis' notat 16.10.45 (PRO).
28. McCreery til War Office 20.9.45 (PRO).
29. Erhardt til State Department 12.9.45 (FRUS, 1945, Vol. III, p. 590).
30. Erhardt til Byrnes 27.11.45 (FRUS, 1945, Vol. III, p. 665).
31. Jfr. min artikel: Rentefradragsforliget og dets sammenbrud 1980, Historie XIV, 4, 1983, pp. 593-632.
32. Weekendavisen 7.3.80.
33. Samtale med Karl Hjortnæs 10.4.82.
34. Weekendavisen 7.3.80.
35. Karl Hjortnæs' skriftlige svar 21.4.82 på tillægsspørgsmål.
36. Mødeprotokol 26.2.80.
37. Mødeprotokol 26.2.80.
38. Mødeprotokol 28.2.80.
39. Mødeprotokol 26.2.80.
40. Mødeprotokol 28.2.80.
41. Fremgår af Karl Hjortnæs' svar på spm. 58, 144, 157 og 159 (Udvalgsakter, Folketingets Bibliotek).

42. F.eks. Dansk Toldtjenestemandes Forbund og Dansk Sparekasseforening. (Jfr. min artikel i *Historie*, p. 624.)
43. Referat af HB-mødet 8.3.80 samt bilag (HB-arkivet, Christiansborg).
44. Jfr. note 1.
45. John Gimbel: *The American Occupation of Germany. Politics and the Military, 1945-1949*, Stanford University Press, Stanford 1968 samt følgende artikler: Byrnes' Stuttgarter Rede und die Amerikanische Nachkriegspolitik in Deutschland, *Vierteljahrshäfte für Zeitgeschichte*, 20, 1972, pp. 39-62, Die Vereinigten Staaten, Frankreich und der amerikanische Vertragsentwurf zur Entmilitarisierung Deutschlands. Eine Studie über Legendenbildung im Kalten Krieg, *Vierteljahrshäfte für Zeitgeschichte*, 22, 1974, pp. 258-286 og: The American Reparations Stop in Germany: An Essay On the Political Uses of History, *Historian* 37, 1974/75, pp. 276-296.
46. Geir Lundestad: *America, Scandinavia, and the Cold War 1945-1949*, Oslo, Universitetsforlaget og Columbia University Press 1980.
47. Eksemplerne er legio. Man kunne nævne John Gimbel, der har aflivet myterne om, at Byrnes' forslag til tysk afmilitarisering april 1946, general Clays demonteringsstop 3. maj 1946 samt Byrnes' Stuttgarttale 6. sept. 1946 var rettet mod Sovjet. (Jfr. Gimbels bog og artikler i note 45). Ligeledes har Bent Jensen punkteret myten om, at Påskekrisen 1920 var iværksat af ØK's chef, H.N. Andersen, for at sabotere en handelsoverenskomst, der ville have kunnet rede ØK's rival, Transatlantisk Kompagni, og dermed også Landmandsbanken fra økonomisk sammenbrud. Jfr. Bent Jensens artikler: Påskekrise og Ruslandspolitik: En mytes tilblivelse, vækst og forfald, *Historisk Tidsskrift*, 1, 1978, pp. 53-86 og: Ideologi og historie, *Historisk Tidsskrift*, 2, 1980, pp. 458-478. Og endelig har Nikolaj Petersen afvist myten om, at CIA stod bag Påskekrisen 1948. Jfr. hans kronik: Påskekrisen, CIA og DKP, *Politiken* 11.1.78.
48. Denne principielle diskussion har historikerne ofte ført. Jfr. f.eks. Jürgen Weibull og Ole Karup Pedersens indlæg på historikermødet i Odense i 1969 (*Det Danske Historikermøde I Odense*. 16.-17. februar 1969. Fællesudvalget For Historisk Forskning, København 1970, pp. 33-34 og p. 37).

Rigsarkivet og centraladministrationen

Arkivtilsyn gennem 10 år

Af Anna Thestrup

Artiklen behandler den del af Rigsarkivets virksomhed, som retter sig mod centraladministrationen. Den beskriver ældre metoder, ændringsforsøg i begyndelsen af 1970'erne i arkivtilsynet og den nu anvendte procedure (afsnit 3). Her omtales processen fra før arkivaliernes skabelse – planlægning af arkivdannelse og kassation – over tilsynet med arkivalier i institutionerne, til aflevering til Rigsarkivet, registrering og beskrivelse af arkivalierne.

Anna Thestrup er arkivar ved Rigsarkivet, hvor hun i nogle år fra 1976 har arbejdet på 2. afdeling og dér deltaget i arkivtilsynet.

1. Indledning

Hensigten med denne artikel er at beskrive en side af Rigsarkivets virksomhed, som ikke er særlig kendt, heller ikke af mennesker, som jævnligt benytter arkivalier. Arkivbenyttet tænker oftest på de statslige arkiver som institutioner, der stiller arkivalier til rådighed. Dette er kun en del, om end en vigtig del af Rigsarkivets opgaver. I kortest mulige form kan opgaverne beskrives som *modtagelse* af arkivalier fra centrale, statslige institutioner og *tilgængeliggørelse* af samme til brug for forskere og publikum. For at kunne stille arkivalier til rådighed, må en række forudsætninger være opfyldt. Arkivalierne skal ordnes og pakkes, mærkes og registreres, de skal afleveres til arkivet, og der skal føres tilsyn med dem, mens de endnu befinder sig i administrationen. Tilsynet skal sikre, at de ikke kommer i uorden eller går til grunde, når administrationens interesse i dem svækkes.

Rigsarkivets forskellige funktioner er fordelt mellem afdelingerne, og 2. afdeling varetager samarbejdet mellem de centrale statsinstitutioner og Rigsarkivet. Nedenfor beskrives indledningsvis, hvordan dette arbejde blev varetaget indtil begyndelsen af 1970'erne. Hovedformålet med artiklen er imidlertid at beskrive den procedure – kaldet femårsplanen – der har været anvendt siden. En række praktiske og retlige forhold for ændringen og en undersøgelse af inspirationskilder indgår også. Hovedafsnittet er en udførlig omtale af Rigsarkivets tilsynsvirksomhed, hvor femårsplanen beskrives i en begyndelses- og opfølgingsfase. Endelig gøres status over planen, idet intentionerne fra starten og resultaterne vurderes. Der sluttes af med nogle overvejelser om, hvordan arbejdet kan videreføres.

De samlede funktioner betegnes arkivtilsyn. Arkivtilsyn i administrationen skal sikre, at de fysiske forhold er i orden, herunder

- 1) at arkivalierne er tilstede,
- 2) at arkivlokalerne er tilfredsstillende med hensyn til temperatur, luftfugtighed og renlighed, og
- 3) at faren for brand- og vandskade er minimal.

Dernæst skal det sikre, at visse ordningsprincipper overholdes, nemlig

- 4) at der findes en fortegnelse over arkivalierne, så indholdet er kendt,
- 5) at ordningssystemet er beskrevet, så eftertiden kan udnytte det,
- 6) at nødvendige hjælpemidler vedligeholdes,
- 7) at ordningssystemet gør kassation efter rationelle kriterier mulig.

Desuden omfatter opgaverne arkivplanlægning, arkivmodtagelse og ekspedition. Under arkivplanlægning hører

- 1) udarbejdelse af kassationsplaner,
- 2) vejledning ved udarbejdelse af journalsystemer,
- 3) vejledning med hensyn til sags- og arkivdannelse.

Under arkivmodtagelse henregnes følgende opgaver

- 1) tilsyn med pakning og mærkning,
- 2) modtagelse, opstilling samt registrering af opstillingsplads for arkivalierne.

Endelig varetages ekspeditionen i form af

- 1) udlån til administrationen af egne arkivalier,
- 2) ekspedition af arkivalier til brug på læsesal.

Indtil begyndelsen af 1970'erne centreredes arbejdet omkring modtagelse af arkivalier, og andre opgaver blev set i lyset heraf. Institutionernes pladsforhold havde stor betydning for afleveringsrytmen; havde de kun beskeden plads, afleverede de nye arkivalier, og det betød samtidig, at de heller ikke behøvede at skaffe sig arkivplads, for Rigsarkivet tog jo traditionelt imod. Nogle institutioner ønskede at aflevere ret nye arkivalier, enten fordi eget brug af dem var beskedent, eller fordi institutionen lå så nær Rigsarkivet, at hjemlån af dem var let. Andre ønskede at beholde arkivalierne meget længe, fordi institutionen gjorde et vist brug af dem eller lå så langt fra Rigsarkivet, at låneprocessen ville være besværlig. Enkelte ministerier og institutioner afleverede én gang årligt arkivalier, der kun var godt et år gamle. Aflevering af så nye arkivalier resulterede i et meget stort udlån fra Rigsarkivet til institutionerne af deres egne arkivalier, fordi der ofte var brug for dem i sagsbehandlingen. Flytning af institutioner var meget almindeligt i 1960'erne, ofte fra statens egne bygninger til dyre lejemål. Institutionerne fik derved mere

kontorplads, men ofte mindre arkivplads, og det gav øget pres på arkivvæsenet om at aflevere arkivalier. Resultatet var, at institutionernes ønsker og behov styrede Rigsarkivets arbejde, og strømmen af opgaver blev meget ujævn. Rigsarkivets personale måtte rykke ud, når en institution henvendte sig for at aflevere, inden den skulle rømme et arkivlokale, ofte med ganske få dages frist. En ordentlig kassationsbehandling var umulig, pakning og mærkning ligeledes, og resultatet blev, at arkivvæsenet tog imod arkivalier som en redningsaktion; al tvivl om arkivaliernes bevaringsværdi måtte komme arkivalierne til gode. Mange arkivalier er i dag i en dårlig stand, dårligt pakket og mærket og slet ikke fortegnet, takket være disse arbejdsforhold. Disse arkiver er meget tidsrøvende at ekspedere i og vanskelige at benytte for brugerne.

Afleveringer skete ofte fra et enkelt kontor og omfattede kun nogle grupper, nemlig de mest pladskrævende. Derfor har Rigsarkivet i en del tilfælde nyere journalsager, mens de tilhørende journaler og kopibøger er blevet i institutionen. Aflevering af nye arkivalier betød flere ekspeditioner, aflevering af dårligt mærkede og fortegnede arkivalier betød vanskelige ekspeditioner; med andre ord, Rigsarkivet skabte større og større vanskeligheder for sig selv.

Den stærkt forøgede arkivproduktion inden for det offentlige¹⁾ betød, at der måtte kræves kassationsbehandling, inden arkivalier blev afleveret til Rigsarkivet. Da presset for at aflevere var så stort, blev kassationsbehandlingen tilsvarende tilfældig. Institutionernes forslag om at kassere visse grupper blev undersøgt, men en helhedsvurdering fandt sjældent sted.

2. Forsøg på ændring

2.1 Katastroferapport 1971

Det stærke pres på Rigsarkivet om at modtage arkivalier, og den utilfredsstillende sagsbehandling gjorde en ændring ønskelig. I 1971 blev der foretaget en analyse af arbejdsopgaverne og løsningen af dem.

Den viste, at der oprettedes betydeligt flere afleveringssager, end der afsluttedes. Ved udløbet af både 1969 og 1970 havde afdelingen uafsluttede sager svarende til et helt års sagsbehandling²⁾. Kræfterne strakte til den her skitserede beskrivelse af elendigheden, men der var ikke noget overskud til internt at forbedre forholdene, næppe heller til at gøre de nærmeste omgivelser opmærksom på dem. Undersøgelsen fik den malende betegnelse »katastroferapporten« og blev lige så stille lagt i skuffen.

2.2 Afleveringsvejledning

Det næste forsøg på at forbedre arbejdsforholdene var med et udkast til en ny afleveringsvejledning³⁾. Her er det første skriftlige vidnesbyrd om, at afdelingen gjorde et udadrettet forsøg på at ændre de eksisterende vilkår. Det nye

var, at aflevering kun kunne finde sted hvert 5. år og kun efter forhandling med Rigsarkivet⁴⁾. Det var med andre ord en bremse, både over for institutioner, som afleverede hvert år og over for institutioner, som meldte sig med ønske om at aflevere med kort varsel. Udkastet var færdigt til levering til rigsarkivaren den 18. januar 1973, og allerede i begyndelsen af februar havde afdelingens overarkivar den første drøftelse med rigsarkivaren om udkastet⁵⁾. Der gik imidlertid ret lang tid, inden vejledningen udkom, og andre initiativer overhalede den.

2.3 Funktionsundersøgelse 1973

I 1973 kom omsider den afgørende ændring til forbedring af sagsbehandlingen, idet den faktiske arbejdsindsats blev analyseret og sammenlignet med de ideelle opgaver. En undersøgelse blev foretaget i februar-marts med hovedvægten på en belysning af funktionerne, og den andel de beslaglagde af arbejdskraften⁶⁾. Der blev ligeledes foretaget opgørelse over antal uafsluttede afleveringssager, som stadig var meget stort, i alt 150⁷⁾. Undersøgelsens konklusion kan kort udtrykkes sådan:

- 1) modtagelse, tilgængeliggørelse, pakning og ordning må koordineres og dermed rationaliseres,
- 2) alle arkivfonds må underkastes behandling inden for en overskuelig år-række, og
- 3) til løsning af opgaverne må afdelingen tilføres arbejdskraft⁸⁾.

For at tage det sidste først: Bemandingen var elendig. Af en nyoprettet personalegruppe, arkivsekretærer, havde afdelingen på det tidspunkt kun to elever, ingen færdiguddannede, og dens akademiske personale var reelt blevet skåret ned med én person, så man kun havde fem, inklusive overarkivaren⁹⁾. Funktionsundersøgelsen resulterede ikke i, at afdelingen fik tilført arbejdskraft.

De to første punkter kan derfor synes selvmodsigende. Afdelingen havde ikke været i stand til at overkomme de løbende opgaver og ville nu både gøre sagsbehandlingen bedre over for de institutioner, man traditionelt betjente, og samtidig tage nye opgaver op i relation til institutioner, man aldrig tidligere havde været i forbindelse med. Der skulle mod til at formulere sådanne fremtidsvisioner.

3. Femårsplanen

3.1 Planlægningsfase

Funktionsundersøgelsen nævner ikke konkrete løsningsmuligheder, men de er naturligvis blevet drøftet mundtligt og er udmøntet i en række nye tanker

- om, hvordan arbejdet kunne tilrettelægges¹⁰⁾. Nogle af de væsentligste er:
- a) samtlige ministerier og centrale institutioner fordeles i fem grupper,
 - b) hver gruppes arkivforhold varetages inden for et kalenderår, således at arbejdet forløber i en femårig cyklus, og
 - c) henvendelser om aflevering og kassationsbehandling uden for det år, institutionen står på arbejdsplanen, afvises principielt. Undtagelser er institutioner, som nedlægges og institutioner, som flytter fra hovedstadsområdet.

Ovennævnte skulle gøre det muligt at underkaste alle arkivfonds en sagsbehandling i løbet af en afgrænset periode. Det nye ligger både i, at alle institutioners arkivproblemer skal tages op, uanset om de selv henvender sig eller ej, og at institutioner, som henvender sig, skal henvises til at vente til det bliver deres tur. Det sidste er nemlig en forudsætning for, at det første kan nås.

En koordinering af modtagelse, kassation og tilgængeliggørelse skulle ske i kraft af, at ministerier og underlagte institutioner blev behandlet i sammenhæng, så viden indsamlet det ene sted kunne anvendes ved sagsbehandling det andet sted. Herved skulle både kassationsbehandling og tilgængeliggørelse forbedres kvalitativt og kvantitativt.

Hermed er allerede foregrebet den detailplanlægning af arbejdet, som fandt sted i løbet af 1973. Det besluttedes at lade nyordningen træde i kraft fra 1. januar 1974¹¹⁾. Resultatet af fordelingen af ministerier blev:

1. år (1974): Indenrigsministeriet, Justitsministeriet, Arbejdsministeriet, Socialministeriet.
2. år (1975): Boligministeriet, Kirkeministeriet, Ministeriet for kulturelle anliggender, Statsministeriet, Undervisningsministeriet.
3. år (1976): Handelsministeriet, Fiskeriministeriet, Ministeriet for Grønland, Landbrugsministeriet.
4. år (1977): Forsvarsministeriet, Miljøministeriet, Ministeriet for offentlige arbejder.
5. år (1978): Finansministeriet, Økonomiministeriet¹²⁾.

Fordelingen gælder også for samtlige institutioner, der alle er placeret sammen med det ministerium, de hører under; dog er de militære institutioner under Forsvarsministeriet ikke omfattet af planen, da de ikke hører under fordelingsressort. Fordelingsplanen anvendes fortsat, således at for eksempel ministerier og institutioner, som stod på Rigsarkivets arbejdsplan i 1975, igen tages op til behandling i 1980 og 1985.

Opdelingen i fem grupper havde som ideal at gøre grupperne lige store,

men i virkeligheden bygger opdelingen på et skøn, for der fandtes ikke fuldstændige fortegnelser over samtlige institutioner; desuden er opgaverne ikke ligefrem proportionale med institutionernes størrelse. Endnu i begyndelsen af oktober 1973 var det meningen, at fjerde år skulle omfatte Forsvarsministeriet, Miljøministeriet, Ministeriet for offentlige arbejder og Boligministeriet, men ved den endelige fordeling flyttedes Boligministeriet til planår 2¹³⁾. Grunden er formentlig, at omdannelsen af Ministeriet for forureningsbekæmpelse til Miljøministeriet i slutningen af september 1973 indicerede en hurtig vækst i ministeriets ressort¹⁴⁾.

Ændringer i den ministerielle opbygning indpasses, hvor de naturligst hører hjemme i planen. Industriministeriet og Energiministeriet er nydannelser i forhold til den oprindelige plan, men er blot blevet placeret, hvor før Handelsministeriet befandt sig. Ligeledes er ændringer i de økonomiske ministerier blot blevet opfattet som navneskifter, og alle omfattes af femte planår. Endelig kan nævnes, at institutioner, som skifter ministerielt tilhørsforhold, følger det nye ministerium og dermed kan skifte planår.

Udenrigsministeriet og dets repræsentationer i udlandet blev i starten holdt uden for femårsplanen, fordi det ikke var muligt med kort varsel at få samtlige repræsentationer i udlandet – ambassader, gesandtskaber, konsulater – indpasset i planen. Desuden havde ministeriet og Rigsarkivet kort tid forinden truffet aftale om kassationsbehandling og aflevering, som var forudsat at strække sig over en længere periode, men Udenrigsministeriet er senere medtaget under femte planår. Danmarks Statistik blev også holdt uden for med den begrundelse, at et igangværende samarbejde om kassationsbehandling og eventuel aflevering ikke tålte afbrydelse¹⁵⁾.

Man valgte at undlade offentliggørelse af planen fra starten, og undgik dermed at aktivere institutioner, som ikke kunne blive behandlet. Hvis institutioner henvendte sig, blev det oplyst, hvilket år de stod på arbejdsplanen. Man kunne gøre erfaringer og eventuelt ændre form og indhold, men reelt var man bundet til at fortsætte de følgende år.

3.2 Standardprocedure

Der blev fastlagt to typer af sagsbehandling, nemlig

- a) den standardiserede sagsbehandling, og
- b) den individuelle sagsbehandling.

Til brug for den standardiserede sagsbehandling udarbejdedes følgende hjælpemidler:

- 1) fortegnelse over alle eksisterende, centrale institutioner, ordnet for hvert ministerium for sig,

- 2) »Skema vedr. institutionens arbejdsområde og -grundlag«, for hver institution,
- 3) »Arbejdsskema 1974«, ligeledes for hver institution,
- 4) »Rapportskema vedr. arkivalier, som ønskes afleveret i 1974«,
- 5) standardskrivelse til institutionerne.

Formålet med skemaerne var at gøre sagsbehandlingen mere ensartet og dermed lettere. Eksempler er vist i bilag 1 og 2. Fortegnelse over samtlige eksisterende institutioner – også kaldet fortegnelse A – er en adresseliste. Den anvendes ved udsendelse af breve og til at oprette sager efter, altså et simpelt og nødvendigt redskab for systematisk opsøgende arbejde. Skemaet vedrørende arbejdsområde og grundlag anvendes til oplysninger om institutionens ressort, hvornår den er oprettet, og hvis den er oprettet ved lov eller ministeriel bekendtgørelse, da hvilken. Oplysningerne skaffes fra almen tilgængelig litteratur eller fra institutionen selv. Det såkaldte arbejdsskema var beregnet til en summarisk oversigt over allerede afleverede arkivalier og givne kassationstilladelser. Det sidste skema – rapportskemaet – skulle institutionerne selv udfylde, nemlig med hvilke arkivalier, de ønskede at aflevere det pågældende år eller indstille til kassation.

Brevet til institutionerne udformedes, så det kunne mangfoldiggøres, en klar rationalisering. Det rummede naturligvis en forklaring om det nye system, som indførtes. Specielt vigtigt at få understreget var, at en forudsætning for at aflevere var udfyldelse af det medsendte skema, og at det derefter ikke ville være muligt at aflevere arkivalier før næste runde af planen.

Arbejdet var tilrettelagt sådan, at personalet i begyndelsen af året skulle udfylde de omtalte skemaer, og breve blev derefter sendt til alle centrale myndigheder lige fra ministerielle kontorer, direktorater og store institutioner til de mindste råd og nævn¹⁶⁾. Kom der ikke svar fra institutionen, rykkes telefonisk. Det lykkedes ikke at få svar fra alle, men dog fra de fleste, og personalet havde fuldt op at gøre. Af de tre skemaer fremgik, i hvilken periode hver institution havde eksisteret og dermed skabt arkivalier, hvad der var afleveret, og hvad institutionen betragtede som relevant at aflevere. Tidligere afleverede arkivalier og de anmeldte burde danne sammenhængende tidsrækker; gjorde de ikke det, foretoges undersøgelser, ligeledes hvis hele grupper af arkivalier manglede på rapportskemaet. Hullerne kunne skyldes, at institutionerne havde glemt arkivalier, som ikke længere benyttedes, eller at institutionerne ønskede at aflevere de nyeste arkivalier, som ofte fylder mere end de ældre, men Rigsarkivet tager ikke imod arkivalier efter det kriterium; det ældste skal afleveres først. Mange institutioner anførte arkivalier på skemaet som deres egne, selv om det var arkivalier, de havde overtaget fra andre,

specielt fra nedlagte institutioner. Også dette søgte man at opklare ved hjælp af de fremskaffede oplysninger, og så vidt muligt uden at aflægge besøg, hvad tiden ikke tillod.

specielt fra nedlagte institutioner. Også dette søgte man at opklare ved hjælp af de fremskaffede oplysninger, og så vidt muligt uden at aflægge besøg, hvad tiden ikke tillod.

Institutioner som er nedlagte, enten fordi deres sagområde er afviklet, eller hvis ressort er overtaget af andre institutioner, udgør et særligt problem. Deres arkivalier skulle eftersøges, hvis de ikke allerede var afleveret. Det lykkedes at få behandlet arkivforholdene omkring en del nedlagte institutioner, men her er stadig mangler, ikke mindst i udredningsarbejdet.

Takket være den opsøgende virksomhed dukkede meget gamle arkivalier op, de ældste fra 1801¹⁷⁾. Desuden fremkom en række værdifulde udvalgsarkiver blandt andet inden for det sociale område fra 1930'erne og 1940'erne¹⁸⁾.

3.3 *Individuel sagsbehandling*

3.3.1 *Tilgængeliggørelse*

I det foregående er omtalt en sagsbehandling, rettet mod alle institutioner inden for planårets område. Dertil kom en individuel sagsbehandling, hvor hovedformålene var tilgængeliggørelse og kassationsbehandling. Tilgængeliggørelse af arkivalier bestod tidligere dels i oversigter over den administrative opbygning og ændringer heri, dvs. hvornår en institution var oprettet, hvor mange kontorer den bestod af, hvornår dette ændredes etc., dels i nøje udredninger af en institutions arkivalier, hvor hver enkelt arkivenhed registreredes¹⁹⁾. Det første giver en oversigt, men tager ikke hensyn til, om administrative ændringer betød brud eller kontinuitet i arkivdannelsen, det andet er så tidskrævende, at det er umuligt at gennemføre og giver heller ingen oplysninger om arkivdannelsens systematik.

En del af tilgængeliggørelsen bestod de første år i oversigter over ministeriers og institutioners administrative opbygning. Hensigten var i løbet af fem år at skabe materiale til fortsættelse af de eksisterende embedsetater, som slutter med året 1935²⁰⁾. Denne del af planlægningen kunne ikke realiseres, og arbejdet indskrænkedes derefter til det, som havde været hovedsigtet, vejledninger i arkivdannelsen og arkivernes anvendelse. Først når arkivdannelsen er beskrevet, kan arkivaliernes fond af viden udnyttes bedst muligt. Hvor sådanne vejledninger ikke findes, må arkivvæsenets personale eller øvede benyttede udrede forholdene i hvert enkelt tilfælde. Der blev lavet en del mindre udredninger, men det fornemste resultat af tilgængeliggørelsesarbejdet blev en vejledning i benyttelsen af Indenrigsministeriets arkiv, med behandling af udvalgte problemer. Vejledningen blev til i et samarbejde mellem alle arkivarer, knyttet til afdelingen i 1974²¹⁾.

3.3.2 Kassationsbehandling

Den tidligere gældende regel om, at Rigsarkivet ikke tog imod arkivalier, med mindre de var kassationsbehandlet, anvendtes fortsat. Kassation af arkivalier er en af de største opgaver, som påhviler arkivvæsenet. Det kan lyde paradoksalt, at en institution, hvis formulerede opgave er at indsamle og bevare statens arkivalier, har stillingtagen til kassation af dem som den største enkeltopgave. Arkivproduktionen er vokset enormt²²⁾, og der må tages andre metoder til kassation i brug end tidligere. Den tilfældige kassationsbehandling, der udsprang af de enkelte institutioners initiativ eller Rigsarkivets i skønsom blanding, havde spillet fallit. Nu skulle kassationsbehandlingen planlægges sådan, at Rigsarkivet inden planårets start besluttede, hvilke arkiver, der skulle kassationsbehandles. Jo større arkivproduktion en institution har, jo større vil gevinsten ved en kassationsbehandling være, og jo højere prioritet har en kassationsbehandling derfor. Hovedvægten blev derfor lagt på store direktorater og styrelser, og en del meget store kassationsbehandlinger blev gennemført. Som noget nyt arbejdede man på at få hele institutionens arkiv kassationsbehandlet samlet, ikke blot en udvalgt del af det. Det blev dog nødvendigt at udsætte nogle af de planlagte kassationsbehandlinger, fordi institutionerne ikke kunne nå at skabe det overblik over arkivalierne, som var nødvendigt for, at Rigsarkivet kunne tage stilling. Flere aftaler mellem institutioner og Rigsarkivet gik derfor ud på at tage bestemte opgaver op til behandling, når institutionen næste gang stod på Rigsarkivets arbejdsplan.

3.3.3 Udvalgsarkiver

Som noget meget væsentligt gjordes en speciel indsats i eftersøgning af udvalgsarkiver. Hensigten var at få afleveret arkivalier fra ministerielle ad hoc-udvalg, det vil sige udvalg nedsat med en afgrænset opgave, og som derefter opløses. Arkiver fra sådanne udvalg er ofte meget værdifulde, men det kræver en særlig indsats at få alle afleveret. For at få størst muligt udbytte af en eftersøgning af udvalgsarkiver udarbejdedes fortegnelser over udvalg nedsat 1955 og senere, fordelt efter hvilket ministerium, der havde nedsat dem²³⁾. Denne indsats resulterede i mange afleveringer. Desuden blev lavet en vejledning for udvalgssekretærer med simple regler for anlæggelse og aflevering af arkiv. Et oplag heraf blev sendt til departementerne med anmodning om at udlevere eksemplarer til de pågældende.

3.3.4 Mangelslister

Henvendelserne til ministerierne og enkelte institutioner blev samtidig benyttet til at efterlyse såkaldte mangelslister, det vil sige sager, som insti-

tutionen stadig havde i brug, da de rækker, de hører hjemme i, blev afleveret. Dette bragte en del journalsager på plads²⁴).

3.4 Det første år under femårsplanen

Det første planår – 1974 – omfattede som tidligere nævnt Indenrigs-, Justits-, Arbejds- og Socialministerierne og alle centrale, statslige institutioner herunder. Afdelingen oprettede 272 afleverings- og kassationsager, hvoraf 180 var helt afsluttet ved opgørelsen af første planår, mens 39 kun manglede den fysiske aflevering. De resterende 53 svarende til 20% blev dels henlagt, dels sagsbehandlet færdig i følgende planår²⁵). Det var ikke muligt helt at undgå sagsbehandling i institutioner uden for planen. Institutioner, som stod på arbejdsplanen i 1975, var lette at træffe aftale med, men udsættelse til 1976, 1977 eller endog 1978 lykkedes ikke i alle tilfælde. Da institutionerne ikke på forhånd var blevet orienteret om, at Rigsarkivet indførte et nyt system, mente man ikke, at en generel afvisning var rimelig.

I slutningen af 1974 foretog man en vurdering af årets arbejde og de opnåede resultater. Her nåede man meget nøgternt til, at planen havde været »nærmest en succes«, men dog ikke 100% tilfredsstillende. Der var uløste problemer tilbage, og sager, man blev nødt til at arbejde videre med i 1975. Afdelingen mente selv, at den havde situationen under kontrol, og efterslæbet ville ikke hindre tilrettelægningsen af 1975-planen. Successen var blandt andet opnået i kraft af, at nogle af de institutioner, som havde fået tilbud om kassationsbehandling og aflevering, havde ønsket det udskudt til 1979. Erfaringen viser, at reaktionstiden er lang i mange institutioner, og her var udsættelse en fordel. Samtidig kunne det konkluderes, at den opsøgende virksomhed var blevet godt modtaget af de afleverende myndigheder, også af dem, som ikke tidligere havde været i forbindelse med Rigsarkivet²⁶).

3.5 Årene 1975–1978

3.5.1 Arkivbekendtgørelse og cirkulære

Det er ikke hensigten at gennemgå hvert år minutiøst, men at trække nogle forhold frem, som betød ændringer i det tidligere omtalte. Det væsentligste var, at Rigsarkivet i 1976 fik sit retsgrundlag fornyet i form af en bekendtgørelse²⁷). Dermed havde Rigsarkivets kompetence og forpligtelser fået en tidssvarende formulering. Bekendtgørelsen afstikker rammer for arkivvæsenets tilsynsvirksomhed, og opgaverne tages op, efterhånden som der bliver mulighed for det. Bekendtgørelsen skal ikke gennemgås her, men det bør fremhæves, at den gav Rigsarkivet et langt bedre udgangspunkt end tidligere for sine bestræbelser på at skabe tilfredsstillende arkivforhold²⁸).

Samme år kom et cirkulære med oplysning om fordeling af ministerier og

institutioner de første fem år, og hvordan institutionerne skulle forholde sig²⁹⁾.

3.5.2 Sagsoprettelse

En gang påbegyndt kræver femårsplanen hvert år at blive fodret, fodret med personale, med skemaer og standardbreve og med ideer. Det første år havde vist, at det var vigtigt at komme i gang tidligt på året, hvilket betød, at forbedringerne til et nyt planår måtte starte efteråret forud³⁰⁾. Der skete i 1975 kun ubetydelige ændringer i det standardiserede materiale, men afdelingen løb ind i problemer, fordi antallet af oprettede sager blev meget stort, ca. 50% større end året før. Det skete, dels fordi planår 2 som tidligere nævnt havde fået et ministeriums område mere end oprindeligt planlagt, dels fordi der blev oprettet sager på alle eksisterende afdelinger, kontorer m.v., som Rigsarkivet tidligere havde været i direkte forbindelse med. Det var mere, end man kunne nå at sagsbehandle, og resultatet blev, at de følgende år oprettedes kun én sag pr. institution, indtil man så, om det var praktisk med flere på grund af arkivdannelse og aflevering.

3.5.3 Edb-arkivalier

Arbejdet udvidedes fra 1976 med særlig indsats angående institutionernes bestand af edb-arkivalier. Edb-arkivalier opfattes i mange institutioner slet ikke som arkivalier og står i fare for at blive »kasseret« langtfart hurtigere end traditionelle arkivalier, fordi sletning af oplysninger kan ske ved opdatering af filer og ved at magnetbånd genbruges. Når edb anvendes i administrationen, må Rigsarkivet naturligvis være klar til at behandle materialet ud fra dets forudsætninger, men to af femårsplanens principper: kun sagsbehandling det år, institutionen står på planen, og kun aflevering af 30 år gamle arkivalier, kan ikke anvendes for edb-arkivalier. Det er tvært imod nødvendigt meget hurtigt at sikre, at materialet er beskrevet, så oplysningerne kan udtrækkes, og desuden må båndenes kvalitet testes. Det vil formentlig på længere sigt blive lettere at passe sagsbehandlingen af edb-arkivalier ind i tidsplanen, men det vil fortsat være nødvendigt at tage imod meget nye arkivalier.

Efter en forsøgsperiode med et særligt skema har man ladet de almindelige arkivfortegnelser rumme alt, også edb-arkivalier. Et selvstændigt edb-skema anvendes i stedet til beskrivelse af edb-opgaver. Herved forstås en redegørelse for den enkelte opgaves dataindhold og -opbygning samt identifikation i form af opgavens navn og nummer hos det firma, hvor edb-kørslen foregår. Disse oplysninger er nødvendige for at man kan tage stilling til kassation i edb-systemer.

3.5.4 Vejledning for afdelingens personale

Det første år fandtes en ganske kort skriftlig vejledning, som udbyggedes efterhånden, dels med en bedre beskrivelse af arbejdets karakter, dels med en tidsplan for de enkelte arbejdsprocesser, fordelt over året, samt hvilket niveau for udførelsen, der planlagdes. Desuden er årets skemaer og standardbreve medtaget³¹⁾. Vejledningerne er til internt brug, men er efter anmodning udleveret til arkiver i ind- og udland.

3.5.5 Vejledning for institutionerne

Meget hurtigt efter starten blev det klart, at en skriftlig vejledning måtte følge med til institutionerne om udfyldelse af arkivfortegnelsen og skemaet vedrørende edb-opgaver. Det udvidedes med et eksempel på en udfyldt arkivfortegnelse, og fra 1978 toges et nyt initiativ, idet institutionernes personale blev indbudt til et to timers kursus i Rigsarkivet. Formålet var at opnå en højere besvarelsesprocent uden et stort ekstraarbejde, og det lykkedes. Derimod fik kurset ikke i starten helt den ønskede effekt på besvarelsernes kvalitet.

3.5.6 Indsamling af oplysninger

Fra 1977 gik man over til at indhente oplysninger om samtlige arkivalier, ikke blot om dem, som institutionerne ønskede at aflevere. Kravet har sin baggrund i arkivbekendtgørelsen³²⁾ og skal blandt andet gøre en vurdering af magasinbehovet til allerede skabte arkivalier mulig. Antallet af skemaer voksede i løbet af første femår. Som allerede nævnt lavedes et skema specielt vedrørende edb-opgaver, se bilag 3; dertil kom ét til beskrivelse af institutionens arkivlokaler og arkivaliernes fysiske tilstand ude i institutionerne, samt ét til meddelelse om, hvordan arkivalier skal mærkes inden aflevering. Både skemaer og breve har løbende været underkastet kritisk behandling, som er resulteret i ændringer.

3.5.7 Aflevering af arkivalier

Inden Rigsarkivet modtager arkivalier, skal de være pakket og mærket. Det betyder, at aflevering sker noget senere end den egentlige sagsbehandling, ofte først i det følgende kalenderår, men det volder ingen problemer, og opfattes ikke som brud på femårsplanen. Tallene i tabel 1 er derfor ikke udtryk for, hvor meget der afleveredes fra de enkelte planårs institutioner, men hvor meget der faktisk blev afleveret anførte år.

Tabel 1

Aflevering af arkivalier³³⁾

År	Meter
1974	1581
1975	1976
1976	1953
1977	1618
1978	1113
1979	410

De første fem år er internt blevet omtalt som »pulterkammerrydning«, men det skal ikke opfattes som en kvalitetsangivelse af de hjemtagne arkivalier. Derimod er det korrekt i betydningen, at man nåede til bunds steder, hvorfra der tidligere kun var afleveret arkivalier, som var lette at identificere, og som fyldte meget. Alle institutioner havde i første runde fået tilbud om at aflevere, men den periodisk tilbagevendende situation for Rigsarkivet nærmede sig: magasinpladsen var ved at slippe op.

3.6 Status over første runde

Første runde af femårsplanen var forbi med udgangen af 1978, og alle centrale statsinstitutioner havde dermed været i forbindelse med Rigsarkivet og var blevet orienteret om, hvornår de næste gang kunne forvente behandling af arkivproblemer. Det betød, at henvendelser uden for planen, som det første år havde været en belastning, aftog år for år og næsten er ophørt. Det kunne altså lade sig gøre at få mange hundrede institutioner indplaceret i en arbejdsplan. Oplysninger om institutionernes lovgrundlag og ressort var, efter et forsigtigt skøn, udarbejdet for knap halvdelen af de eksisterende institutioner og for nogle få nedlagte, oversigter over afleveringer og kassationstilladelser i tilsvarende omfang, mens arkivfortegnelser var indkommet i væsentlig større antal. Oplysningerne blev brugt til at sikre, at de ældste arkivalier blev afleveret først, og mange – hidtil oversete – arkivalier kom for dagens lys. Et grundlag for sammenligning af arkivalier i beslægtede institutioner, for eksempel departement og direktorat var ved at blive skabt. Tilgængeliggørelsesarbejder blev påbegyndt, men en præstation svarende til vejledningen om Indenrigsministeriets arkiv var der ikke kræfter til. For første gang udsendtes en alfabetisk ordnet oversigt over samtlige arkivfunds³⁴⁾.

Der blev afsluttet væsentlig flere kassationsbehandlinger end i årene for-

ud, selv om omfanget ikke helt stod mål med afdelingens forventninger. Nogle måtte opgives på grund af manglende arbejdskraft, andre fordi institutionen ikke kunne nå at reagere inden for den afmålte tid. Rigsarkivet satte derfor sin lid til, at kassationsbehandling kunne blive udført i næste runde, når aftaler blev truffet, og institutionerne var forberedt på, at de skulle gå ind i arbejdet, blandt andet med at skaffe de nødvendige oplysninger.

Inden femårsplanens start skrev afdelingens chef til rigsarkivaren: »Vi er (endnu) så ambitiøse, at vi planlægger et direkte check på samtlige institutioner for at skaffe oplysninger om arkivtilstanden. Det forudsætter, at en lang række tilfælde er så ukomplicerede, at det kan klares med telefoninterviews«³⁵).

3.7 Anden runde

3.7.1 Rutiner og udvidelser

I 1979 henvendte Rigsarkivet sig for første gang til institutioner, som tidligere havde deltaget i en systematiseret sagsbehandling, og ingen var således uvidende om Rigsarkivets eksistens. Afleveringer havde fundet sted, hvor der havde været behov for det.

Men femårsplanens indhold havde ikke ligget fast fra 1974 til 1978, som det fremgår af det foregående. Arkivbekendtgørelsen fra 1976 var epokegørende for Rigsarkivets arbejde og skulle endnu et par år introduceres. Indsamling af fuldstændige arkivfortegnelser, ikke blot fortegnelser over, hvad institutionen ønskede at aflevere, var kommet til. Dette er i øvrigt et punkt, som fortsat volder vanskeligheder; mange institutioner opfatter Rigsarkivets henvendelse som drejende sig om aflevering, selv om både brevet og en medfølgende vejledning – og til overflod en mundtlig orientering – gør rede for, hvad en arkivfortegnelse er. Siden 1980 er yderligere bedt om oplysning om mål for arkivtilvæksten i et enkelt år, nemlig 1979. Når disse tal er indkommet fra samtlige institutioner i løbet af fem år, vil Danmark for første gang have et mål for de centrale statslige institutioners arkivtilvækst for et enkelt år.

Grundlæggende oplysninger om institutionernes oprettelsestidspunkt, ressort m.v. fremskaffes, hvor de mangler, så der nu skønsmæssigt foreligger oplysninger for ca. 80–85 % af de eksisterende institutioner. Der er lavet to nye skemaer til beskrivelse af journal- og arkivsystemer. Det ene – på i alt syv sider – medtager de enkelte processer og kan udfyldes af institutionerne selv, mens det andet er beregnet til en kortfattet beskrivelse med anvendelse af faglige termer. Førstnævnte er kun anvendt i få tilfælde, fordi der ikke har været tid til den gennemgang, det kræver, men det har vist sig velegnet i undervisningssammenhæng.

3.7.2 *Sammenlægning af 2. afdeling og to sektioner*

Rigsarkivet havde tidligere to sektioner, som var placeret direkte under rigsarkivaren, nemlig Journaliserings- og kassationssektionen (J & K), som var oprettet i 1963, og Edb-sektionen oprettet 1973³⁶). De blev lagt sammen med 2. afdeling i henholdsvis januar og november 1979³⁷).

Sagområderne grænser op til hinanden og gør en sammenlægning naturlig, men ikke uden problemer. Afdelingen tilførtes derved i alt fem medarbejdere, men opgaverne fulgte naturligvis med. J & K havde hidtil ydet bistand og rådgivning angående nye journalsystemer og havde varetaget sagsbehandlingen ved godkendelse af nye journalsystemer, som arkivbekendtgørelsen pålægger Rigsarkivet³⁸). Dertil kom udarbejdelse af kassationsplaner i forbindelse med journalplaner. Edb-sektionen tog sig af alle aspekter af edb-arkivalier, således registrering, indsamling af fornøden dokumentation, kassationsbehandling og testning af båndene. Hertil kom problemer angående holdbarhed, opbevaringsforhold etc. Sektionens personale har også behandlet problematikken i forbindelse med registerlovgivningen.

3.7.3 *Udvidet kursusvirksomhed*

Det tidligere nævnte to timers kursus for institutionernes journal- og arkivpersonale har foruden en effektivisering i indsamlingen af oplysninger om arkivbestand nu også betydet en mere præcis beskrivelse af arkivalierne. Rigsarkivet har udvidet sin kursusvirksomhed, idet der også holdes »forårskursus« à seks timer, hvor institutionerne indbydes til at deltage med en sagsbehandler og en journalfører. Kursets hovedemner er arkivdannelse, sagsdannelse og journalsystem, det vil sige elementær viden om opretholdelse af et velfungerende arkiv. Dertil kommer efter behov opholdskurser à to dages varighed i udvikling af nye journalsystemer. Dette kursus er et supplement til den individuelle vejledning af institutionerne. Årsagen til afholdelse af kurser er naturligvis, at de forventes at betyde en lettelse i arkivets arbejde på længere sigt. Kun de færreste institutioner har kendskab til elementære forhold omkring arkivdannelsen og næsten ingen gør sig klart, at små ændringer kan betyde forbedringer i den interne sagsbehandling. Rigsarkivet er ifølge arkivbekendtgørelsen konsulent i arkivanliggender for institutionerne³⁹), og det er derfor rimeligt, at der ydes vejledning til afhjælpning af problemer.

3.7.4 *Tilgængeliggørelse*

Institutionernes egne ordningssystemer bibeholdes, når arkivalierne afleveres til arkivvæsenet. Der findes mange forskellige ordningssystemer, og de fleste er ikke tilstrækkeligt beskrevet til, at forskerne umiddelbart kan benytte arkivalierne. Et af målene i forbindelse med femårsplanen var at få de mange

hundrede arkivfonds gjort lettere tilgængelige i kraft af beskrivelser, men ældre metoder var uanvendelige. To modeller, som krævede betydelig mindre arbejdskraft pr. arkivfond, blev udarbejdet: Den ene kaldet brugervejledninger, den anden et skema som vedrører journal- og henlæggelsessystemer. Brugervejledninger er bygget op omkring følgende emner:

- 1) administrativ opbygning med ændringer,
- 2) journal- og arkivsystemer og hjælpemidler hertil,
- 3) oversigt over afleverede arkivalier,
- 4) oversigt over givne kassationstilladelser.

Som det fremgår af ovenstående, indgår oplysninger fra de tidligere omtalte skemaer i brugervejledningerne. De er på et eksperimenterende stade, og er endnu ikke stillet til rådighed for publikum. Kun få er udarbejdet, fortrinsvis omfattende perioden fra de seneste strukturændringer eller det senest anlagte journal- og arkivsystem. Det nævnte skema rummer summariske oplysninger om journalsystemer og arkivsystemer (henlæggelsessystemer) og de tilhørende hjælpemidler. Oplysninger fremskaffes fortrinsvis ved telefoninterview med institutionernes eget personale, og koncentrerer sig om de nu eksisterende systemer.

Endnu et tilgængeliggørelsesarbejde er undervejs, nemlig en forbedring af den registratur – kaldet Generalregistraturen – som er en oversigt over alle arkivfonds, med en grov opdeling i arkivgrupper. Her er brug for en bedre systematik i både arkivgruppernes rækkefølge og i tidsfølgen. Desuden er der behov for opløsning af diverse-grupper samt for undersøgelse af visse betegnelser på arkivalier. Mange institutioner anvender betegnelser for deres arkivalier, som udenforstående ikke kender betydningen af, eksempler er »Langebog«, »TG-sager«⁴⁰).

Tilgængeliggørelse af arkivalier, som allerede er afleveret til Rigsarkivet, er et meget omfattende arbejde. Man er som nævnt begyndt med de nyere arkivalier og må håbe på bedre tider, så de ældre også kan inddrages. For at hindre fortsat aflevering af arkivalier uden beskrivelse af systemerne, vejleder afdelingen nu institutionerne i selv at beskrive deres systemer. Det er specielt sket i forbindelse med indførelse af nye, emneordnede journalsystemer, dvs. en fortsættelse af den tidligere J & K-sektions arbejde. Rigsarkivet skal ifølge bekendtgørelsen fra 1976 godkende nye journal- og arkivsystemer, inden de tages i brug, og i den forbindelse stilles krav om beskrivelse af systemet⁴¹). Beskrivelsen har form af en vejledning, beregnet til brug for institutionens eget personale nu og til fremtidige brugere, og hermed Rigsarkivets personale.

3.7.5 Mikrofilm

Anvendelse af mikrofilm og mikrokort i stedet for traditionelle arkivalier på papir vil betyde en væsentlig reduktion af pladsbehovet. Det er derfor af interesse både for institutionerne og for arkivvæsenet, og en del institutioner benytter mikrofilm. For at arkivvæsenet kan godkende film som arkivmedium, må en række krav til kvalitet og holdbarhed være opfyldt, og arkivvæsenet har i samarbejde med Administrationsdepartementet og Datacentralen udarbejdet en vejledning herom⁴²). Modtagelse af film kræver inddragelse af Rigsarkivets fotografiske værksted til kontrol af filmene, inden de kan godkendes.

3.7.6 Kassation i fortidens og fremtidens arkivalier

Rigsarkivet har kassationsarbejde i gang på flere fronter: der laves kassationsbestemmelser for eksisterende arkivalier og kassationsplaner for kommende arkivalier. Da arkivproduktionen er i stadig vækst, er det af betydning at få de kommende arkivalier kassationsmærket, således at de så hurtigt som muligt kan kasseres og ikke tager plads op. De kommende arkivalier vil hurtigt fylde mere end de allerede eksisterende. Derfor prioriterer Rigsarkivet udarbejdelse af kassationsplaner højt, og herunder behandles traditionelle arkivalier og edb-arkivalier i højere grad end hidtil som en helhed.

Der er desuden indledt et samarbejde mellem Rigsarkivet og landsarkiverne om store kassationer i centrale institutioner med mange lokale embeder under sig. De har fælles sagområde og megen kommunikation indbyrdes. De samme oplysninger skal ikke bevares flere steder, og resultatet bliver derfor høje kassationsprocenter.

3.8 Inspirationskilder

Inden der gøres status over femårsplanen, er det rimeligt at undersøge, hvor dansk arkivvæsen har hentet inspiration til den planløsning, som anvendes i forholdet til de centrale statslige myndigheder. Det lå i tiden at løse sine opgaver ved hjælp af planlægning, hvilket naturligvis har smittet af på Rigsarkivet, men hverken indenlandske eller udenlandske arkiver kunne anvise modeller til løsning. Begrebet arkivfortegnelser kendes dog, dels har visse lokale embeder i en årrække skullet føre arkivfortegnelser, dels har det svenske arkivvæsen bestemmelser herom⁴³).

I Sverige er en arkivfortegnelse en detaljeret liste over hver pakke og hver protokol, mens Rigsarkivets er fortegnelser over arkivgrupper. De svenske indkræves hvert 10. år, alle samtidigt, og er således en konstatering af arkivaliernes tilstedeværelse, men tjener ikke som udgangspunkt for sagsbehandling. Ideen med at dele institutionerne op og varetage arbejdet i en turnus, er

opstået på Rigsarkivets 2. afdeling. At lade arkivfortegnelser, aflevering, kassationsbehandling, indsamling af oplysninger om institutionernes administrative forhold, deres journal- og arkivsystemer og en tilgængeliggørelse af deres arkiver følges ad, ligeledes. Planen har ingen kendte forbilleder. I ens lyse øjeblikke får man tanken, om Danmark ikke kunne sælge arkiv-know-how? – behovet må være til stede.

3.9 Status

Anden runde af femårsplanen er afsluttet, og hele perioden bliver betragtet under ét. På femårsplanens kreditside kan noteres:

1. alle eksisterende institutioner har været behandlet,
2. arkivproblemer tages op med regelmæssige mellemrum,
3. sagsbehandling sker af hele institutioner, ikke blot af en tilfældig del,
4. grundoplysninger om arkivforhold er indsamlet for 80–85 % af de eksisterende institutioner,
5. fortegnelser over ministerielle ad hoc-udvalg er udarbejdet,
6. antal kassationsbemyndigelser er øget kraftigt,
7. afleveringsfrist på 30 år er under indarbejdelse.

Samtidig med femårsplanen er en række publikationer udarbejdet. Her kan nævnes en vejledning i kassationsbehandling, hvis første udgave kom i 1973, og en ny, der inddrog nye aspekter, i 1979. Desuden er udkommet en oversigt over samtlige regeringer og ministre siden 1848, en vejledning i arkivheuristik (findeteknik), beskrivelse af journalsystemer med flere⁴⁴).

Der er opgaver, som har været vanskelige at passe ind i planen, og andre som endnu ikke har fundet en tilfredsstillende løsning:

1. edb-arkivalier kan ikke afvente behandling i en femårig turnus, blandt andet har indførelse af edb-journalisering krævet bistand, selv om institutionerne ikke stod på arbejdsplanen,
2. tilgængeliggørelse af arkivalier går langsomt,
3. samarbejdet med institutionerne om kassationsbehandling er endnu ikke tilstrækkelig udbygget.

Femårsplanens fædre vidste, at det ikke kunne lade sig gøre at nå alt det, de planlagde, alligevel planlagde de – heldigvis. Der er derfor ikke noget mærkeligt i, at nogle opgaver må have to eller flere gennemløb af planen, inden de bliver løst. På trods af de nævnte problemer er femårsplanen ikke blot »nærmest en succes«⁴⁵), men et meget væsentligt fremskridt for dansk arkivvæsen.

3.10 Arbejdets videreførelse

Femårsplanen har hele tiden været betragtet som en fleksibel ramme, inden for hvilken man har justeret hvert år. Det følgende er tænkt som muligheder for, i hvilken retning arbejdet kan gå i de kommende år.

Edb-opgaverne falder som nævnt ikke på plads i en turnus. De skal alligevel løses, og det må ske ved, at edb-siden tildeles sådanne ressourcer, at den både kan tage sig af de akutte opgaver og samtidig deltage i den løbende sagsbehandling under arkivtilsynet.

Institutionerne og Rigsarkivet udfører et stort arbejde med planlægning af den fremtidige arkivdannelse og en dertil hørende registrering. Det betyder, at der i fremtiden ikke afleveres uordnede arkivalier, og tilgængeliggørelse af dem vil blive væsentlig lettere end af de ældre. Men der er mange arkivfunds i Rigsarkivet, som er vanskelige at benytte, og det har været svært at gøre dem lettere tilgængelige, fordi den udadvendte side af planen har krævet alle ressourcer. Hvis det skal lykkes inden for et rimeligt åremål at løse problemerne, må det blive på et lavere ambitionsniveau. Det må blive inventeringer af de dårligst fortegnede grupper i de enkelte arkivfunds, suppleret med kortfattede vejledninger i brugen af dem.

Et andet problem er, at Rigsarkivet starter kassationsbehandling af institutioner hvert år, men at samarbejdet i nogle tilfælde må ophøre, fordi institutionerne undervejs nedprioriterer opgaven til fordel for andre. Her vil den gentagne henvendelse hvert 5. år sikkert have en gavnlig indflydelse. Institutionerne vil blive klar over, at det kun er en udskydelse, de foretager, ikke en overvæltning af opgaverne på andre, og deres magasinplads vil på et tidspunkt gøre det nødvendigt for dem at afsætte arbejdskraft til kassationsvurdering af egne arkivalier. Men måske kunne en ændret sagsbehandling afhjælpe problemet. For tiden beslutter Rigsarkivet, efter undersøgelser af behov for kassationsbehandling, hvilke institutioner der tages op til behandling hvert år. Ganske enkelte erklærer straks, at de ønsker udsættelse, men de fleste accepterer, og sagsbehandlingen starter. I stedet kunne det tænkes, at Rigsarkivet gav tilbudet til flere, end afdelingen kan nå at behandle, og så gjaldt det for institutionerne om at opnå kassationsbehandling, ikke om at få den pålagt. Der savnes ikke arbejdsopgaver.

bilag 1

Rigsarkivet, 2. afdeling

Arbejdsskema 1974

Institution	Oprettet år	Aflev. j. nr.
Afleveringer:		
Kassationer:		
Andre bemærkninger:		
Opgaver i 1974:		

bilag 2

Rigsarkivets 2. afdeling

Rapportskema vedr. arkivalier, som ønskes afleveret i 1974

Institution:			Aflev. jnr.	
Adresse:				
Kontakt:			Tlf. nr.:	
Arkivaliernes art	År	Antal	Lb. m	Bemærkninger
Bemærkninger:				
Rapport udarbejdet, dato/sign.:				

bilag 3

R i g s a r k i v e t

2. afdeling

E D B - A R K I V A L I E R
1982

Antal bilag vedlagt

Vejledning på bagsiden

Institution			
Adresse		tlf.	
Kontakt		lokal	
<u>Opgavetitel</u>			
Anvendelse påbegyndt år/måned		Evt. DC-Opgavenr.:	
<u>Opgaveorientering</u>			
Systemoversigt (hvis planlægning: målformulering) vedlagt ☐			
Opgaven køres på eget anlæg ☐		andet anlæg ☐	
Hvis andet anlæg, hvor:			
Dokumentationsform: I/S Datacentralens standard ☐		anden form ☐	
Anvendes mikrofilm eller -fiches (f. eks. COM) ? Ja ☐ Nej ☐			
Er opgaven omfattet af Registerloven? Ja ☐ Nej ☐			
Systemets hovedfiler:			
Filbetegnelse	omfang	vedr. år	indhold

Skema 3

Noter

1. Arkiv, 6. bd., 1976–77 s. 252.
2. Funktionsundersøgelse. Undersøgelse af arbejdsopgaver. Ældre materiale (Katastroferapporten), 1971. Internt materiale. Antallet lå omkring 100.
3. En pjece med titlen: Aflevering til Rigsarkivet. Bestemmelser og vejledning, med praktiske oplysninger om pakning, mærkning, fortegnelser, transport etc. Den udleveres til institutioner.
4. Udkast til ny afleveringsvejledning, 2. afdeling. Internt materiale.
5. Arkivarmødereferat, 6. februar 1973. Internt materiale.
6. Undersøgelsen fik, med forbillede i analysen fra 1971, navnet katastroferapporten, endnu inden den var påbegyndt, lidt senere dæmpedes til k-rapporten og da den skulle forelægges for en større kreds, bar den navnet funktionsundersøgelse. (Arkivarmødereferat 13. februar, 13. og 27. marts 1973. Internt materiale).
7. Funktionsundersøgelse, 1973, s. 13. Internt materiale.
8. Funktionsundersøgelse, 1973, s. 12–16. Internt materiale.
9. Arkivarmødereferater 1973, passim. Internt materiale.
10. Funktionsundersøgelse, 1973. Udateret koncept, udarbejdet ca. 15. marts–1. april 1973. Internt materiale.
11. 5-årsplan 1974. Notat af 8. oktober 1973, s. 5. Arkivarmødereferater 27. marts og 23. oktober 1973. Internt materiale.
12. Cirkulære om statsinstitutioners aflevering af arkivalier til Rigsarkivet, nr. 193 af 16. september 1976.
13. 5-årsplan 1974. Inddeling af forvaltningsområdet i fem sektioner, 6. oktober 1973. Internt materiale.
14. Regeringer og ministre i Danmark 1848–1979, 2. udg. 1979, s. 62. Hof- og Statskalendere, sammenlign 1973, s. 239 f og 1974, s. 610 ff.
15. Cirkulære nr. 193 af 16. september 1976, punkt 2 og 3. Cirkulæreskrivelse nr. 198 af 2. december 1981.
16. 5-årsplan 1974. Udkast til arbejdsplan for Rigsarkivets 2. afdeling, 1974. Internt materiale.
17. Kokoppeindpodningsanstaltens arkivalier.
18. Rigsarkivets 2. afdeling. Generalregistratur, 1979, s. 484 ff.
19. Se for eksempel Tyske Kancelli II. Vejledende arkivregistratur XI, 1962.
20. Den civile Centraladministration 1914–35, 1936, ved Harald Jørgensen.

21. Materiale til en vejledning om Indenrigsministeriets arkiv, 1975.
22. Arkivproduktionen er vokset med omkring 350–400% i løbet af de sidste 35 år. Se Arkiv, 6. bd., 1976–77, s. 252.
23. Findes i afleveringssager vedr. departementerne, i 2. afdelings journalsystem. Internt materiale.
24. Afleveringssager. Internt materiale. Se note 23.
25. Intern Information, 15. februar 1975. Internt materiale.
26. Intern Information, 15. december 1974. Internt materiale.
27. Bekendtgørelse nr. 91 af 20. februar 1976.
28. Bekendtgørelsen er behandlet i Festskrift til Johan Hvidtfeldt. Niels Petersen, Arkivbekendtgørelsen af 1976, s. 351–359, 1978.
29. Cirkulære nr. 193 af 16. september 1976.
30. Intern Information, 15. december 1974. Internt materiale.
31. Vejledning i 5-årsplanen for behandling af afleverings- og kassationssager. Første hæfte er udarbejdet til planår 1976.
32. Se note 27.
33. Nordisk Arkivnyt, 1975–80, marts-numrene.
34. Rigsarkivets 2. afdelings Generalregistratur, bind I–II. Registraturen mangfoldiggjordes i 1979, men arbejdet var udført i årene forud. Oplaget udgået.
35. Funktionsundersøgelse, 1973.
Brev af 8. oktober 1973, s. 5. Internt materiale.
36. Arkiv, 5. bd., 1974, s. 18 ff. Meddelelser om Rigsarkivet og landsarkiverne 1966-1975, 1978, s. 13.
37. Nordisk Arkivnyt, marts 1979, s. 13.
Nordisk Arkivnyt, marts 1980, s. 11.
38. Bekendtgørelse nr. 91 af 20. februar 1976, § 8, stk. 3.
39. Se note 38, § 4.
40. Eksemplerne er hentet fra Undervisningsministeriet og Finansministeriet.
41. Se note 38.
Arkivdannelse og journalsystem. Bestemmelser og vejledning, 1976, s. 14 f.
42. Mikrofilm i statsforvaltningen. En vejledning, 1982.
43. Justitsministeriets cirkulære af 19. december 1963 til samtlige politimestre, § 13.
Niels Nilsson: Arkivkunskap, Malmö 1973, s. 93 f.

44. Kassation og bevaring af arkivalier, 1979.
Regeringer og ministre i Danmark 1848–1978. 1978, anden udgave 1979.
Vejledning i arkivheuristik, 1976.
Kancellisystemet, 2. omarbejdede udgave, 1982.
45. Se afsnit 3.4.

Nummerering af arkivalier – nu og i fremtiden

Af Steen Ousager

I det følgende gennemgås nummereringspraksis, som den er kommet til udtryk først og fremmest i Rigsarkivets registraturer, og der lægges op til, at den enkleste form for nummerering bør foretrækkes. Udgangspunktet herfor er, at nummerering af arkivalier indebærer en række fordele i det daglige arkivararbejde, at en række lokalhistoriske arkiver er ved at vokse sig så store, at spørgsmålet måske trænger sig på her, samt at der ligeledes med henblik på fremtiden og anvendelsen af EDB fx til supplerende hjælpemidler og emnesøgning kan være grund til at diskutere en konsekvent anvendelse af nummerering.

Steen Ousager, cand.mag. i historie, har 1981-83 været arkivarvikar ved Rigsarkivet og påfølgende for de Lokalhistoriske Arkiver i Storkøbenhavn været beskæftiget med redaktion af en publikation om foreningsarkiver i det storkøbenhavnske område.

I.

I et tidligere nummer af ARKIV redegjorde Poul Rasmussen for en række overvejelser vedr. nummerering af arkivalier. Om fordelene ved at bruge et nummereringssystem konstaterede han:

»Det er (. . .) hurtigt og let at finde arkivalier, der bestilles ved opgivelsen af (. . .) numre, hvorved de er entydigt betegnet. Det volder heller ingen vanskeligheder at stille benyttede arkivalier på plads, og det er nemt at foretage revisioner af opstillingen i magasinerne.«¹⁾

II.

Klart nok giver nummereringen af arkivalier, forstået som en entydig markering af arkivernes enheder af bind og pakker indlysende fordele for både arkivgæster og -personale – såfremt dog nummereringen er gennemført efter en bestemt plan:

Som Poul Rasmussen var inde på, effektiviseredes en række forhold i forbindelse med ekspedition i arkiverne. Læsesalgæsten kan afgive en entydig bestilling, såfremt nummerering også er foretaget i registraturerne og de øvrige hjælpemidler. Er der desuden tale om måske sjældent benyttede og provisorisk markerede enheder, kan der ekspederes hurtigere, fordi arkivalierne simpelthen er lettere at identificere og samtidig lettere at finde på hyldene.

Det sidste aspekt har ikke mindst betydning for nyt personale eller personale, der måske kun i mindre omfang udfører opgaver med tilknytning til den fysiske ekspedition og fremtagning.

Sådanne ekspeditions-mæssige problemer, der altså hermed kunne afhjælpes, gør sig ikke mindst gældende, hvor bind- og pakketekster måske på grund af ælde er udviskede, faldet af eller måske ikke i overensstemmelse med de betegnelser, der er anført i hjælpemidlerne.

Endelig opnås i forbindelse med indsætning en større sikkerhed. Herved mindskes behovet for revisioner, og det vil samtidigt for alle personalegrupper være lettere at konstatere eventuelle fejlindsætninger, der således kan afbødes med det samme.

Men også andre aspekter fortjener at fremføres:

Med en gennemført nummerering skabes samtidig et bedre redskab til vurdering og løbende måling af samlingernes omfang. Særlig med henblik på accession og dermed den fx årlige tilvækst fås en ganske præcis opdateret viden, der samtidig kan benyttes til at give et fingerpeg om de forventninger, der i denne sammenhæng kan stilles til fremtiden. Nummereringen kan således også bidrage til at lette planlægningen af en række fysiske arkivforhold, især måske i nyere arkivinstitutioner.

Magasinopstilling af de enkelte arkivfonds kan give anledning til problemer: Det synes fx i en del tilfælde at være tilstræbt, at arkivalier med samme proveniens gjordes til genstand for en samlet opstilling og således, at eventuelt efterslæb, tilvækst m.v. ikke blot placeredes i tilknytning hertil, men også forsøgtes fysisk indordnet. Målet var og er tilsyneladende at lade den ideelle ordning afspejles i den fysiske opstilling, der således nøje følger arkivfondets eventuelle registrering/registratur.

Et sådant mål kan da også forekomme eftertragtelssværdigt, ikke mindst i mindre arkivinstitutioner uden fjernmagasiner og med ekspedition, der måske overvejende og i hvert fald i det daglige arbejde baseres på hukommelse.

Også mindre institutioner vokser imidlertid – for manges vedkommende – og det er vist et ikke ukendt fænomen, at de såkaldte fjernmagasiner må tages i brug. Også på den baggrund kan det hævdes, at ordening af et arkiv først og fremmest er et registreringsanliggende. Med nummerering kan den stramme sammenkædning mellem opstilling og inventeringshensyn på den ene side og registratur på den anden side i et vist omfang nedtones. Sammenhængen mellem de enkelte bestanddele og enheder i et arkivfond og supplement hertil i form af efterslæb og tilvækst kan derfor i princippet alene gøres til et spørgsmål om tilrettelægning og revision af de pågældende registraturer, også selv om det betyder, at numrene til de enkelte enheder så ikke optræder i en talmæssig fortløbende nummerrække.

Disse registraturmæssige aspekter kan desuden – på anden vis – konstateres ved brug af unummererede registraturer, der er tilrettelagt uden hensyntagen til materialets placering og måske også oprindelige betegnelse, der kan være erstattet af mere fyldige eller reviderede tekster. Således kan det fra Rigsarkivet nævnes, at de påskønnelsesværdige tværregistraturer eller tværregistraturlignende oversigter ekspeditions-mæssigt kan give anledning til problemer, fordi der ikke eksisterer nogen direkte samvisning mellem registraturen og de fortegnelser m.v., som de oprindeligt er udarbejdet på grundlag af.²⁾

Der kan endelig peges på, at nummerering kan medvirke til at afhjælpe nogle af de problemer, der hyppigt opstår i forbindelse med omflytninger, at nummerering i det hele taget vil være en forudsætning for en hensigtsmæssig og systematisk »lagerstyring«, at nummererede arkivalier generelt vil være lettere at udarbejde emnemæssige, tværgående o.a. hjælpemidler til som supplement til de traditionelle og egentlige registraturer, og at de således markerede arkivalier – som et positivt biprodukt – vil være lettere at henvise til i noter o.l.

En række forhold taler således for nummerering af arkivalier både i mindre og større arkivinstitutioner. Ikke mindst for de af de lokalhistoriske arkiver, der er ved at vokse sig store og større, synes planlægning og tilrettelægning af et nummereringssystem at måtte overvejes.

III.

Spørgsmålet er imidlertid, hvordan man mest hensigtsmæssigt kan nummerere. Også hertil bidrog Poul Rasmussen med forslag om at tildele hvert arkiv eller samling et hovednummer – eller en slags identifikationskode – samt med løbenumre at betegne og markere de enkelte enheder i det pågældende arkiv eller samling fortløbende. Yderligere opererede han med en såkaldt kategorinummerering.

For imidlertid at løse nogle af de problemer, der indledningsvis omtales som en konsekvens af ønsket om samlet opstilling og fortløbende nummer-rækker i parallelitet med den saglige rækkefølge, fremførtes i den nævnte artikel en række overvejelser om, hvorledes en markering med kombinationer af tal, bogstaver og/eller forskellige former for tegn kunne gennemføres, såfremt der forekom efterafleveringer m.m.

Overvejelserne vedrørte således især problemer, der kunne opstå ved opstillingen af arkiver efter andre principper end det enkleste – det accessoriske – og altså med henblik på arkiver, der i princippet ikke kan betragtes, eller kunne betragtes, som færdigordnede.

Nogle faste retningslinier for nummerering af arkivalier er dog ikke udarbejdet, selv om en vis praksis gående ud på, at færdigordnede arkiver nummereres under en eller anden form, foreligger.

I det følgende skal denne praksis nærmere undersøges med henblik på de nummereringsprincipper, der hidtil har været benyttet til arkiver, hvorover der er udsendt registraturer.

Udgangspunktet har især været de trykte registraturer, altså de Vejlede Arkivregistraturer, samt nyere folioregistraturer, udarbejdet på Rigsarkivet som publikumsorienterede hjælpemidler. Der er således ikke tale om nogen fuldstændig eller systematisk gennemgang af nummereringspraksis i arkivvæsenet, men det følgende vil dog i vid udstrækning kunne betegnes som nogenlunde repræsentativt og i hvert fald symptomatisk.³⁾

Som ovenfor antydet kan det konstateres, at nummerering under en eller anden form har været anset for ønskværdig. Blandt de undersøgte registraturer var en sådan kun udeladt i nogle mindre og foreløbige registraturer, i to ældre VA-ere⁴⁾, og i den nyeste trykte registratur, der er udsendt af Rigsarkivet om justitsministeriet⁵⁾.

For den sidstes vedkommende skal baggrunden dog nok søges i ønsket om at prøve med en helt ny registraturform for de nyere og meget omfattende centraladministrative arkiver. Vægten heri lægges på det vejledende til fordel for de velkendte, men alenlange og i et vist omfang intetsigende inventerings- og pakkelister.

Bortset herfra er de fleste registraturer altså under en eller anden form forsynet med numre m.m. Set i forhold til de enkelte bestanddele, som arkiverne består af, har udgangspunktet været taget på tre forskellige niveauer. Disse er *enten* det enkelte stykke, forstået som den mindste registrerede arkivenhed, *eller* den enkelte bind- eller pakkeenhed, *eller* rækker af pakker og bind med sagligt eller administrativt/processuelt set identisk indhold.⁶⁾

Eksempler herpå findes i VA XVII: Lokalarkiver, der dog som »tværregistratur« indeholder materiale fra en række provenienser og fra en arkivalisk set fattig periode. Hver indførsel har sit eget nummer, ligesom det også er tilfældet for de fleste pergamenter, registreret i VA X: De sønderjyske fyrstearkiver. Nummerering på bind- og pakkeniveau er den hyppigst anvendte og findes bl.a. i VA XI: Tyske Kancelli II (TKUA), mens det tredje niveau findes repræsenteret i bl.a. VA VII: Tyske Kancelli I (TKIA) og VA 1: Danske Kancelli.

Forskellige funktioner er søgt imødekommet ved nummereringen. Dels afspejles ønsket om at skabe overblik i registraturen ved mærkning af den enkelte indførsel, dels fremstår nummereringen som et bidrag til at få hold på arkivets omfang og bestand af enheder med henblik på ekspeditionssituatio-

nen. Endelig fremstår et forsøg på at lade nummereringen afspejle en vis form for systematik. De forskellige funktioner gennemgås nærmere: .

I de fleste tilfælde har nummerering primært været taget i brug af hensyn til den inventerings- og tællemlæssige funktion. Den enkleste, men også sjældent anvendte form findes i den ubrudte fortløbende nummerering af bind og pakker. Eksempler herpå er folioregistratur 215 og 215B: Kommercekollegiet, hvor nummerrækken fortsættes i B-bindet.

Hyppigere forekommende er inddragelsen af flere fortløbende nummerrækker i tilknytning til den enkelte hovedproveniens. Nummerrækkerne er derefter relateret til en inddeling i underprovenienser, der kan være et resultat af den bestående kontoropdeling, men som eventuelt også kan afspejle en kronologisk opdeling, for så vidt denne var betinget af administrativt set væsentlige omlægninger eller ændringer med betydning for arkivdannelsen.

Som eksempler herpå kan anføres FA 7.1.: Arkivvæsenets Arkiv og folioregistratur 254: Søetaten I. I den sidste opereres i selvstændige nummerrækker således med »Marinen indtil 1655«, »Søkrigskancelliet 1659-1848«, »Admiralitetet 1659-1848«. Hertil er yderligere tilføjet en signatur som symbol for den enkelte underproveniens og til markering af, at de hver for sig kan betragtes som selvstændige enheder, der ikke nødvendigvis indgår i nogen umiddelbar sammenhæng med andre »provenienser« under hovedproveniensens. En udbygning heraf er foretaget i FA 13: Ingeniørkorpset, hvor de på administrative forskelle udskilte underprovenienser yderligere er underinddelt i kronologisk afgrænsede undergrupper med hver sin fortløbende nummerrække.

En overvejende på kronologiske kriterier betinget underopdeling har, trods tilstedeværelsen af en underprovenienslignende gruppering, været foretaget i VA 1: Danske Kancelli. Således udgør perioden til 1660 én nummerrække trods forekomsten af såvel en »Kancelli-afdeling« som en »Rentekammer-afdeling«. Til markering af denne kronologiske deling er hver nummerrække desuden forsynet med et foranstillet bogstav, der også anføres ved bestilling. For den senere del af arkivet, der vedrører tiden efter 1800, er dog sket en underinddeling efter provenienser, nemlig de såkaldte departementer, der også er forsynet med et bogstav til identifikation. Bogstavkoden har således i dette system, der ligesom VA VII: TKIA bygger på den uheldige nummerering af saglige enheder fremfor fysiske enheder, både en tidsmæssig og proveniensmæssig betydning, hvortil altså også kommer den inkonsekvente inddeling i det hele taget.⁷⁾ Trods dette er det imidlertid klart, at der ved siden af de enkle inventeringsmæssige hensyn har været taget tilløb til indbygning af en form for systematik til støtte for en dispositorisk anskueliggørelse.

I (Nr. 58–111) omfattende Formularer, Blanketter, Koncepter, Renskrifter, Afskrifter, Fortegnelser og Optegnelser Ekspeditionen vedkommende samt Ekstrakter af indkomne Sager; II (Nr. 112–157) omfattende Diverse Forsvars-, Krigs- og Handelsvæsen, særlig Orlogs- og Koffardillaaden vedkommende; III (Nr. 158–163) omfattende Diverse af blandet Indhold. — Udtaget som et Bind er D III Nr. 164: Registrum bonorum ecclesiae et capituli Lundensis, 1570.

47. [1481–1571] Diverse originale Kongebreve 1 Pk.

2. Perioden 1572–1660.

a. Registre og Tegnelser med tilhørende Pakker.

Pakkerne omfatter indtil 1650 kun Koncepter, 1651–60 baade Koncepter og Indlæg, medens Indlæg til Kopibøgerne for alle Landsdele indtil 1650 inkl. findes samlede i een Række: Indlæg til Registre og Tegnelser samt henlagte Sager.

48. 1572–1660 Skaanske Registre 6 Bd.
For Tidsrummet 1588 4. April–5. Juni se Sjællandske Tegnelser 1588–90.
49. 1572–1650 Koncepter til Skaanske Registre 2 Pk.
50. 1651–60 Koncepter og Indlæg til Skaanske Registre 2 Pk.
51. 1572–1660 Skaanske Tegnelser 9 Bd.
For Tidsrummet 1588 4. April–5. Juni se Sjællandske Tegnelser 1588–90.
52. 1572–1650 Koncepter til Skaanske Tegnelser 3 Pk.
53. 1651–60 Koncepter og Indlæg til Skaanske Tegnelser 5 Pk.
54. 1572–1660 Sjællandske Registre 14 Bd.
For Tidsrummet 1588 4. April–5. Juni se Sjællandske Tegnelser 1588–90.
55. 1572–1650 Koncepter til Sjællandske Registre 7 Pk.
56. 1651–60 Koncepter og Indlæg til Sjællandske Registre 9 Pk.
57. 1572–1660 Sjællandske Tegnelser 23 Bd.
58. 1572–1650 Koncepter til Sjællandske Tegnelser 21 Pk.

Fra VA I: Danske Kancelli. 1943, s. 22.

Pakkesignaturen for fx. Skaanske Registre er B48, hvor B angiver et kronologisk afsnit. Cifferet 2 for perioden 1572-1660 hører derimod ikke med til signaturen, fordi nummereringen på dette niveau ikke opererer med yderligere kronologiske underafsnit.

Det ses samtidigt, at B48 således refererer til adskillige arkivalske enheder.

Tilsvarende forsøg på etablering af nummersystemer på tværs af de skel, som enten arkivet selv eller proveniensens opbygning har givet anledning til, finder man også i VA XI: TKUA.

For dens almindelige del er der ganske vist opereret med nummerrækker på basis af en sagligt set forsvarlig opdeling. I speciel del er imidlertid indført en form for topografisk orienteret opdeling: Arkivalsk materiale vedr. det enkelte land er fortløbende nummereret som en enhed, selv om der blandt disse egentlige »departementale« sager findes gesandtskabsarkiver og dermed altså materiale med en anden proveniens.

Lignende provenienstværgående nummerering gør sig gældende i VA XIII: Kongehusarkivet. I en slags sagligt orienteret nummerering udgør såvel den enkelte konges arkiv som tillæg med andre arkiver en fortløbende nummereret samling.

Sluttelig anføres et eksempel på kombinationen af saglige/emnemæssige og formelle kriterier som nummereringsprincip. I VA X: De sønderjyske Fyrstearkiver er de enkelte arkiver fortegnet i enheder, der er fremkommet som et resultat af det arkivbærende medium, det arkivalske nedslag befinder sig på. Nummerering efter emne og sagområde forekommer dog også, ligesom systemet fra VA 1: Danske Kancelli pludselig optræder for Hansborgarkivets vedkommende.

Karakteristisk for de nævnte systemer, bortset fra det første, var de vekslende grader af inkonsekvens, der forekom. Men trods anvendelsen af forskellige kriterier og nummerering på forskellige niveauer forekom i hvert fald ét fællestræk: Alle nummerrækker påbegyndtes altid med tallet »1«, der markerede første enhed i den pågældende gruppe. Tilstedeværelsen af forskellige kriterier som det proveniensbetonede, det kronologiske, topografiske, saglige og formelle viser imidlertid også ønsket om at kunne lade en vis form for systematik indgå heri, en systematik, der samtidig kunne virke støttende for registraturrens dispositions-mæssige opbygning. Nummereringen har således været tiltænkt forskellige funktioner, der dog, som både de forekommende tilfælde af inkonsekvens og de mange forsøg på systemkonstruktion viser det, har søgt at bygge bro over det forhold, at den inventeringsmæssige tællefunktion kun vanskeligt har ladet sig forene med den systematiske og dispositorisk orienterede registraturfunktion.

Forsøg på at ophæve den tilsyneladende modsætning er foretaget i to nyere VA-ere, nemlig VA XII: Rentekammeret og VA XXI: Københavns Universitet. Til disse er konstrueret de første virkelige nummersystemer, der i kraft af et decimalklasser-system – eller decimalklasselignende system – indeholder en ganske gennemført systematik, baseret på en række principielt ligestillede grupper. Som inspirationskilde har utvivlsomt de principper, hvormed mo-

derne journalplaner opbygges, til en vis grad virket.

Begge bygger på en inddeling af de respektive arkiver i fem hovedgrupper, der nogenlunde afspejler de administrative hovedlinier gennem tiden. En underopdeling er dernæst foretaget nogenlunde svarende til eksistensen af underprovenienser. Disse er igen inddelt i afsnit eller grupper i overensstemmelse med de enkelte arkivbestanddeles processuelle funktioner.

På de to øverste planer følges registraturerne så at sige ad. Hos begge betegner signaturen »21« således anden hovedgruppes første undergruppe. Fines der f.ex. kun tre undergrupper til hovedgruppen vil signaturen 24 ikke eksistere.

I universitetsarkivet er derefter alle enheder på det andet niveau – underprovenienserne – nummereret fortløbende uden hensyn til den foretagne yderligere underinddeling på tredje plan. Samtlige bind- og pakkeenheder i arkivet har derved kunnet forsynes med en sekscifret nummerbetegnelse, hvor de to første angiver hovedgruppe og underproveniens, der dog alene knyttes til andet ciffer, de to næste en gruppe af arkivalier tilhørende det pågældende organ, der således nummereres fortløbende i tilknytning til den pågældende gruppe af arkivalier. Sådanne kan være »Sagernes behandling og ekspedition«, »eksaminer« osv.

Systemet bygger dermed på en treleddet størrelse med i alt seks tegn og forudsætter således, at der på hvert plan højst forekommer ni underorganer eller -underprovenienser, ligesom der heller ikke inden for systemet er plads til arkivalieenheder med løbenumre større end 99.

Systemet har sin klare styrke i sin overskuelighed og den indbyggede systematik. Sin begrænsning har den dog først og fremmest ved de nævnte mindsteantal for løbenumre m.v. En tilstrækkelig udbygning heraf, herunder eventuelt også en talsignatur til identifikation af hovedproveniensen, vil føre til brug af meget store talstørrelser, der samtidig vil bidrage til at mindske det, der netop var søgt opnået: overskueligheden.

Andre problemer i systemet ligger bl.a. også i at nogen underprovenienser eller grupper, der fungerer som sådan, i virkeligheden er ordnings- og dermed registraturmæssige konstruktioner⁸⁾. Endelig er der, som paralleller til underprovenienser under universitetet, indkorporeret arkiver, hvis proveniens strengt taget er fremmed i forhold til universitetet. Det drejer sig om diverse institutioner og personarkiver⁹⁾, selv om tilstedeværelsen af disse i registraturen dog ikke principielt mindsker systemets anvendelighed.

Sammenfattende om universitetssystemet kan man således hævde, at den arkivmæssige virkelighed i en række tilfælde er bearbejdet og forsøgt tillempt til og underordnet en række registratur- og dermed dispositions­mæssige hensyn.

- 1654-66 Bilag til antegnelserne 1 læg
 1666/67 Regnskab over indtægt og udgift, jordebog (mrk. litra A),
 udspisningsregnskab (mrk. litra B), regnskabsbilag 4 læg
- (23.01.26) 1667/68 Regnskaber med jordebøger m.m. (1 pk.)
 Henlagt i: Rev. regnsk. 1660-1848 (Erslev gr. 11)
 Indhold:
 1667/68 Regnskab over indtægt og udgift, jordebog (mrk. litra A),
 udspisningsregnskab (mrk. litra B), regnskabsbilag 4 læg
 1667/68 Fortegnelse over afgifter af kongetiender 1 læg
 Gl. sign.: VP 2032.
- (23.01.27) 1668 1/5-1669 2/10 Regnskaber med jordebøger
 m.m. (1 pk.)
 Henlagt i: Rev. regnsk. 1660-1848 (Erslev gr. 11)
 Indhold:
 1668/69 Regnskab over indtægt og udgift, jordebog (mrk. litra A),
 udspisningsregnskab (mrk. litra B), regnskabsbilag 4 læg
 1669 1/5-2/10 Regnskab over indtægt og udgift, med bilag 2 læg
 1666 1/5-1669 2/10 Inventarium på Studiegården 1 læg
 1666-69 Antegnelser til oeconomus Hans Mules regnskaber, dat.
 1670 27/5 1 læg
- 23.01.28 1671/72-1682/83 Antegnelser 1 pk.
 Foretaget af Det teologiske Fakultet. Regnskaber og jordebøger
 for perioden 1669-83 mangler.
 Gl. sign.: VP 2032.
- 23.02.01-02 1613-33 Kommunitetets (Studiegårdens) jordebøger · 2 pk.
 Jordebøgerne 1633/34-1668/69 findes sammen med regnskaberne
 i 23.01.08-27.
 Gl. sign.: VP 515.
- Nemlig:
- 23.02.01 1613/14-1624/25 1 pk.
 Indhold:
 1613/14, 1614/15, 1615/16, 1616/17, 1617/18, 1618/19 1 læg
 1620/21, 1621/22, 1622/23, 1623/24, 1624/25 1 læg
- 23.02.02 1625/26-1632/33 1 pk.
 Indhold:
 1625/26 (mrk. litra A), 1626/27 (mrk. litra A), 1627/28, 1628/29
 (mrk. litra A) 1 læg
 1629/30 (mrk. litra A) 1630/31, 1631/32, 1632/33 (mrk. litra A)
 1 læg

VA XXI: Københavns Universitet. 1978, s. 199.

I nummerkoden refererer første ciffer (2) til Stipendie og kollegievæsen, de to første cifre tilsammen (21-24) til Kommunitetet og Regensen. 23.01 står således for Kommunitetets centrale økonomiske forvaltning: regnskaber, mens 23.02 fungerer som kode for Kommunitetets centrale økonomiske forvaltning: jordebøger.

Det bemærkes i øvrigt, at arkivalier henlagt i andre arkiver eller samlinger er medtaget og indplaceret i nummereringen.

Rentekammersystemet bygger yderligere på underinddelinger helt ned til et fjerde niveau som udgangspunkt for nummerering af de enkelte enheder, der dermed er nummereret i tilknytning til en underproveniens i modsætning til universitetsarkivalierne. Baggrunden herfor må vel ses i tilstedeværelsen af et meget stort antal underproveniensers og underproveniensers underproveniens – et forhold der yderligere illustrerer vanskeligheden ved at lægge sig fast på relativt få, om end overskuelige underinddelingsniveauer. Heller ikke alle kontorer e.l. er da i denne registratur konsekvent betragtet som en underproveniens¹⁰⁾.

I rentekammerregistraturen eksisterer desuden mange arkivalske enheder med løbenumre større end 99 – også på trods af de mange underinddelinger. En pakke- eller bindsignatur kan derfor bestå af fra tre til otte cifre samt et punktum, afhængigt af hvor i systemet den pågældende enhed befinder sig. Tilsvarende er de forskellige underproveniensers også forsynet med et vekslende antal cifre i signaturen. Signaturerne er derfor meget uens, men kan øjensynligt udbygges efter behov.

Gennemgangen af de ovennævnte nummersystemer demonstrerede, at mange konstruktionsforsøg har været gjort med vekslende held og med forskellige grader af konsekvens. Påfaldende er det yderligere, så lidt den enkleste form for nummerering har været benyttet, nemlig fortløbende nummerering for hele proveniensen. For de sidstnævnte systematiske »decimalklasse«-systemer kan det spørgsmål da også stilles, om en sådan praksis overført til andre arkivfonds fremmer ekspedition og letter registraturbenyttelsen. Problemet består vel ikke blot i konstruktion af underproveniensers eller registrering i tilknytning til arkivdannelse mæssigt set ensartede arkivaliegrupper, men nok så meget i det forhold, at de samme egenskaber som er karakteristiske for moderne arkivsystemer med tilhørende journalplaner ikke genfindes i ældre arkiver eller for den sags skyld arkivdannende institutioner, der ikke er underlagt de for statsinstitutioner gældende regler.

Det, gennemgangen imidlertid også viste, var en udbredt forestilling om det ønskelige i at kombinere den rene ukomplicerede tælle- eller inventeringsfunktion med systematisk betingede opdelings- og dispositionsfunktioner, hvis baggrund må søges på registraturniveauet fremfor i hensyn alene til de fysiske arkivforhold. Spørgsmålet er med andre ord, om der ved tilrettelægning af nummereringssystemer bør ske sammenblanding af de hensyn, der kan tages ved registraturopstilling med henblik på disposition og overskuelighed og de hensyn, der har relation til ekspeditions mæssige forhold, fysisk planlægning, eventuel emneregistrering m.m.

314 Matriklen af 1844

- 314.1 1804–47 Diverse dokumenter vedr. den nye matrikulering og indførelsen af den ny matrikel 1 pk.
- .2 1837–40 Dokumenter vedr. lovgivningen ang. indførelsen af den ny matrikel 1 pk.
- .3 Ekstrakt af den ny matrikel over jordejendommene i Danmark, indført den 1. januar 1844 1 bd. Omfatter ikke det blandede distrikt under Ribe amt samt Bornholm. – Udarbejdet til Da. Kanc. af C. Rothe.
- .4 1845 og udat. Matrikelsudskrifter og hartkornsoversigter vedr. domænegodset i Danmark 1 pk.
- .5–73 1845–46 og udat. Afskrifter af den fra 1. jan. 1844 indførte matrikel 69 bd. Af Matrikelskontoret bekræftede afskrifter, som medtager de ml. udfærdigelses og afskrivningens tidspunkter inddragne forandringer. Afskrifterne for Kbh.s. Fr.borg og Holbæk amter har tillige tilføjelser for perioden frem mod århundredskiftet m. henvisn. til udstykningsjournalen o. a. – Ukomplet. – Specifikation, se seddelreg.
- .74 1868 Udskrift af matriklen for Ribe herred i Ribe amt. . . 1 bd Udskrift af den i h. t. lov af 1867 29. marts om skyldsætning af jordejendommene i de i h. t. fredstraktaten af 1864 30. okt. i kongeriget indlemmede, forhen slesvigske distrikter . . . udfærdigede matrikel.

32 Mønt- og seddelvæsen**321 MØNTVÆSEN**

Overbestyrelsen af møntvæsenet hørte i 1670erne under Kommercekollegiet (se Carl Christiansen: Bidrag til dansk Statshusholdnings Historie II, 1922, s. 408 ff.), men gik derefter over til Rentekammeret, som det synes uden nogen formel beslutning herom. Fra 1771 hørte møntsager under det d. å. oprettede Finanskollegium.

3211 Møntvæsenets danske og almindelige sager

- 3211.1 Ældre designationer og fortegnelser 1 pk.
- .2 1681–1730 Orig. kgl. forestillinger og reskripter 1 pk.
- .3 1703–27 Koncepter til forestillinger og indberetninger til kongen 1 pk.
- .4 (1607)–1759 Afskrifter af kgl. resolutioner og reskripter samt anordninger 1 pk.
- .5–9 1713–71 Kopibøger for det danske møntvæsen (m. reg.) 4 bd., 1 pk.
- Angår også de holstenske mønter.

Fra VA XII: Rentekammeret. 1964, s. 166.

Det ses, at arkivenhed nr. 314.74 efterfølges af enhed nr. 3211.1.

IV.

Det skal derfor afslutningsvis hævdes, at nummerering først og fremmest bør tage hensyn til de umiddelbare aspekter, der vedrører det opstillings- og ekspeditions-mæssige.

Registraturtilrettelægning m.m. kan derfor primært betragtes som et spørgsmål om ibrugtagning af andre strukturerende hjælpemidler til fremme af forskellige saglige, emnemæssige, kronologiske m.fl. hensyn. Hermed udelukkes ikke eventuel anvendelse af forskellige fremgangsmåder ved nummerering af arkivalier, der fx. som pergamenter henlægges på anden vis og måske i andre magasiner end de mere »almindelige» papirarkivalier, de deler proveniens med.

Fastslås dette, kan det dernæst konstateres, at intet dermed taler imod at benytte den enkleste og dermed også bedst gennemskuelige form for nummerering. Hermed menes den nummerering, hvori den enkelte hovedproveniens – eventuelt, hvis gode grunde taler herfor, også de vigtigste underproveniens – opsummeres i én så vidt mulig fortløbende nummerrække.

Hvor nummerrækken ingen umiddelbare konsekvenser har for registratursystematikken, kan nemlig eventuelle ompakninger, indordninger af efterslæb, tilvækst m.m. lettest finde sted alene med følger for nummerrækkens så at sige kosmetiske udseende i registraturen.

Er der ovenfor fortrinsvis omtalt de nære og umiddelbart opnåelige resultater af forskellig nummereringspraksis, er der som afslutning så meget mere grund til at rette blikket fremefter mod de større og mere spændende perspektiver, nummerering rejser ved anvendelse af EDB – og som der derfor kan være god grund til at tage højde for.

At datamaskiner og EDB-anlæg i det hele taget vil være til rådighed – eller måske snarere *kan* være til rådighed – for selv de mindre arkivinstitutioner i løbet af ganske kort tid, er der ingen grund til at betvivle. Det, der i denne forbindelse særlig åbner perspektiver, er mulighederne for helt eller delvist at erstatte eller supplere ressourcerkrævende og traditionelle søge- og hjælpemidler, herunder plads-, general- og arkivregistraturer i øvrigt, fx. ved samkøring af forskellige typer af oplysninger til brug ved søgning ikke blot i det enkelte arkivfond, men på tværs heraf, ja endog på tværs af de enkelte arkivinstitutioner.

Et eksempel på de muligheder, dette indebærer, har Landsarkivet for Fyn demonstreret ved udarbejdelsen af den såkaldte GENREG, der som en løbende opdateret oversigt kan give en række centrale oplysninger om landsarkivets arkivbestand. I den oversigt, der er udsendt i Arkivserien, er angivelserne af de enkelte proveniens således suppleret med en grov omfangsangivelse samt oplysninger om, hvilke hjælpemidler, der findes til de enkelte arkiver¹¹⁾.

For en effektiv udnyttelse heraf vil en hensigtsmæssig forudsætning derfor være, at de arkivalier, hvis benævnelser og overskrifter skal danne basis for programmerne, er entydigt identificerbare. Til denne identifikation kan således indgå talmæssig kode for arkivinstitution, hovedproveniens samt arkivalieenhed eller arkivbestanddel. Også i denne sammenhæng kan der peges på det fordelagtige ved så »simple« nummereringssystemer som muligt.

Af hensyn til den fremtid, der i denne henseende faktisk er nutid, er det således af betydning at tage stilling også til det hidtil relativt upåagtede spørgsmål om nummerering af arkivalier.

Noter

1. Poul Rasmussen: Arkivaliers nummerering. ARKIV bind 2, 1968, s. 131.
2. Fx. Oversigt over Rigsarkivets nyere arkiver I. Ved C. Rise Hansen. – Foreløbige Arkivregistraturer ny serie nr. 4, 1972 og Skolehistoriske arkivalier i Rigsarkivet. Ved Ebba Waaben. – Foreløbige Arkivregistraturer, ny serie nr. 19, 1978.
3. Til undersøgelsen har været inddraget ca. 30 registraturer. I det følgende er Vejledende Arkivregistraturer benævnt VA, Foreløbige Arkivregistraturer som FA.
4. VA II: Rentekammeret, 1982 og VA III: Finansarkiverne, 1900.
5. Niels Petersen: Justitsministeriet. Organisation og arkiv, Administrationshistoriske studier nr. 6, 1982.
6. En række af enheder kan fx. være kopibøger, henlagte sager m.v.
7. I VA 1: Danske Kancelli er »B. Perioden til 1660« en ubrudt nummerrække på trods af, at perioden på anden vis deles op i to før og efter 1571.
8. Tydeligt nok er »Arkiv og organisation« ingen underproveniens.
9. Således grupperne 47 og 51.
10. Således indgår revisionskontorerne, gr. 257, i én fortløbende nummerrække, jf. VA XII, s. 159.
11. Poul Thestrup: Arkiverne i Landsarkivet for Fyn. Oversigt med angivelse af arkivernes omfang samt i hvilke publikationer, der findes fortegnelser over arkivernes indhold. Arkivserien nr. 16, 1981.

Anmeldelse

Grethe Ilsøe: Dansk arkivbibliografi. 1889–1981. Rigsarkivet (i kommission hos G.E.C. Gad), 1982. 364 sider, kr. 134,20.

Hensigten med »Dansk arkivbibliografi« er angiveligt at skabe overblik dels over det store skriftlige materiale, som arkivvæsenets stadigt voksende opgaver har frembragt, dels over de forskellige metodiske og teoretiske overvejelser, man har gjort sig i arkivvæsenet. Et sådant hjælpemiddel vil naturligvis kunne være til nytte både for arkivmedarbejdere og arkivbenyttere, hvortil kommer, at det vil kunne stimulere den arkivfaglige forskning og debat.

I foromtalen understreges, at der længe har været behov for en systematisk oversigt over arkivlitteraturen, og at bibliografien er ment som et arbejdsredskab, der ikke kun skal benyttes af specialister. Men hvor mange af de virksomheder, der er i færd med at oprette eller omorganisere et arkiv, vil for eksempel finde på at løse de dermed forbundne problemer via en bibliografi! Og hvor mange såkaldte »almindelige« arkivbenyttere vil gå til en så generel bibliografi, når der findes udmærkede og ret nyudkomne oversigter over de fleste statslige arkiver og hjælpemidlerne til deres benyttelse¹⁾, hvor i hvert fald hovedparten af den relevante litteratur er anført under de enkelte arkivgrupper? Dette gælder især, da realregistret ikke har »registraturer« som opslagsord, og det derfor er noget af et arbejde at finde frem til de bibliograferede registraturer via indholdsfortegnelsen. Derimod vil bibliografien for specialister være et uhyre nyttigt hjælpemiddel som indgang til, hvad der er skrevet om alle tænkelige arkivproblemer.

Bibliografien er delt i to hoveddele: 1) arkivistik, og 2) arkivinstitutionerne, deres opgaver og samlinger. Det første af disse to hovedafsnit indeholder foruden selve bibliografien (numrene 60–622) en praktisk indledning ved hvert underafsnit, der giver overblik over for eksempel den historiske udvikling, debatter og principper. Denne del af bibliografien henvender sig ganske afgjort mest til fagfolk.

Det andet hovedafsnit, størstedelen af bogen, består af en ukommenteret bibliografi (numrene 623–3488). Grethe Ilsøe har her valgt at koncentrere sig om de statslige arkiver og har kun medtaget andre, når det drejer sig om generelle forhold. Uden at ville anfægte forfatterens selvfølgeligelige ret til selv at bestemme sine afgrænsninger, kan det måske alligevel være på sin plads at pege på, at den stigende interesse for lokalhistoriske og dermed beslægtede emner betyder, at mange arkivbenyttere måske ofte vil være interesserede i at kunne finde oplysninger om forhold i forbindelse med det lokalhistoriske ar-

kivarbejde. Det viser sig også, at der må have været andre problemer af afgrænsningsmæssig art end spørgsmålet om, hvilke arkiver der skulle medtages. Der tænkes her på sådanne tilfælde, hvor en forsker direkte anvender materiale fra arkiverne. I hvilke tilfælde bør artikler og bøger, der er skrevet på grundlag af arkivalsk materiale, så medtages i en bibliografi som den foreliggende? Er det tilstrækkeligt, at der findes en redegørelse for det pågældende materiale og en diskussion af anvendelsesmuligheder osv. – eller skal det kræves, at bogen eller artiklen *kun* indeholder en sådan diskussion? Bibliografien forekommer på dette punkt ikke helt konsekvent, ligesom der heller ikke er gjort rede for sådanne problemer i afsnittet om Bibliografien (side 5–7). Det ser dog ud til, at det sidstnævnte kriterium er valgt, hvilket desværre betyder, at mange centrale metodiske – og dermed også arkivrelevante – overvejelser ikke kan findes via denne bibliografi. Men problemet er nok mere eller mindre uløseligt, hvis det ikke er meningen samtidig at udgive en almindelig historisk bibliografi.

De her berørte punkter omkring brugergrupper og diverse afgrænsningsproblemer anfægter ikke »Dansk arkivbibliografi«s mange kvaliteter. Den er således meget behagelig at arbejde med, fordi de enkelte numre er perfekt registreret, hvortil kommer, at det naturligvis er et stort plus, at anmeldelser er medtaget i så stort omfang, som tilfældet er.

Der er derfor grund til at glæde sig over, at andet oplag allerede er i arbejde, efter at første oplag ganske hurtigt blev udsolgt.

Tove Elklit

Noter

1. Harald Jørgensen: *Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm og hjælpemidlerne til dets benyttelse*. København, 1966; 2. rev. udgave, København 1977.

Anne Riising: *Landsarkivet for Fyn og hjælpemidlerne til dets benyttelse*. Odense, 1970.

Hans H. Worsøe og Poul Rasmussen (red.): *Landsarkivet for Nørrejylland og hjælpemidlerne til dets benyttelse*, 1–2. Viborg, 1980–81.

Wilhelm v. Rosen (red.): *Rigsarkivet og hjælpemidlerne til dets benyttelse*, I, 1–2. København, 1983.

OVERSIGTER OVER SAMLINGERNE I ARKIVVÆSENETS INSTITUTIONER

- Rigsarkivet og hjælpemidlerne til dets benyttelse. Ved Wilhelm von Rosen. I, 1-2. 1983.
- Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm og hjælpemidlerne til dets benyttelse. Ved Harald Jørgensen. 2. udg. 1977.
- Landsarkivet for Nørrejylland og hjælpemidlerne til dets benyttelse I-II. Ved Hans H. Worsøe og Poul Rasmussen. 1980-81.
- Landsarkivet for Fyn og hjælpemidlerne til dets benyttelse. Ved Anne Riising. 1970.
- Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele (Vejledende arkivregistraturer VI). Ved Frode Gribsvad og Johan Hvidtfeldt. 1944.

NYERE PUBLIKATIONER FRA RIGSARKIVET OG LANDSARKIVERNE

- Danmarks arkiver. Historie, funktioner, fremtid. (Red. Vagn Dybdahl og Michael H. Gelting). 1982.
- Dansk arkivbibliografi. Ved Grethe Ilsøe. 1982.
- Inger Dübeck: Dansk arkivret. 1980.
- Inger Dübeck: Statsmagt og arkiver. 1982.

Administrationshistoriske studier:

- Harald Jørgensen: Thi kendes for ret. Studier i de civile københavnske domstoles historie i perioden ca. 1660 til 1919. 1980.
- Erik Nørr: Præst og administrator. Sognepræstens funktioner i lokalforvaltningen på landet fra 1800 til 1841. 1981.
- Birgit Løgstrup: Dommer og administrator. Herredsfogden 1790-1868. 1982.
- Niels Petersen: Justitsministeriet. Organisation og arkiv. 1982.
- Birgit Løgstrup: Jorddrot og offentlig administrator. Godsejerstyret inden for skatte- og udskrivningsvæsenet i det 18. århundrede. 1983.
- Lotte Dombernowsky: Lensbesidderen som amtmand. Studier i administration af fynske grevskaber og baronier 1671-1849. 1983.

Oversigt over Arkivvæsenets øvrige publikationer, se:

- Skrifter udgivet af Rigsarkivet og landsarkiverne 1851-1976. 1977 (ny udgave er under udarbejdelse).

Bøgerne kan fås ved henvendelse til det pågældende landsarkiv henholdsvis Rigsarkivets Legater, Rigsdagsgården 9, 1218 København K eller gennem boghandelen.

INDHOLD

- 189 Thelma Jexlev:
Kvindens arbejde på landet belyst ud fra
regnskaber ca. 1500-1600
- 207 Peter Sørensen:
Samtidsforskningens gevinst ved
arkivåbninger
- 220 Anna Thestrup:
Rigsarkivet og centraladministrationen.
Arkivtilsyn gennem 10 år
- 245 Steen Ousager:
Nummerering af arkivalier – nu og i
fremtiden
- 258 Anmeldelse

